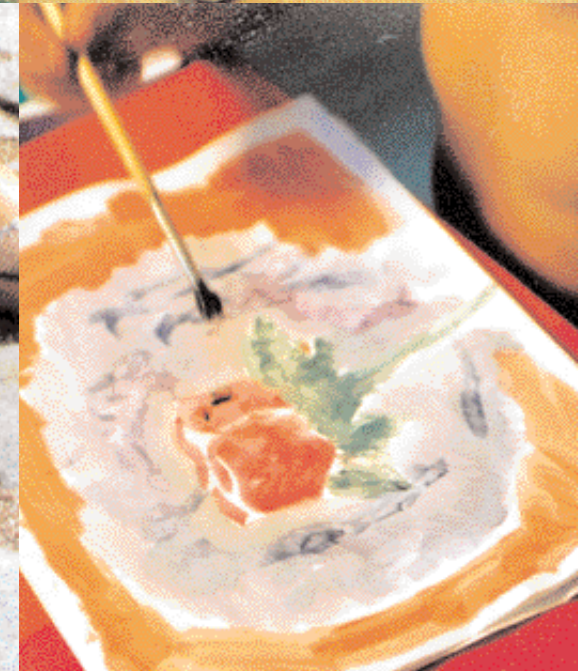
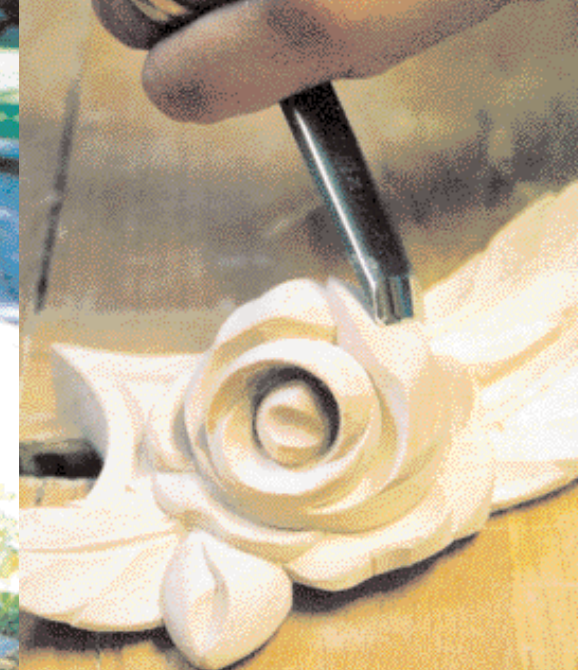
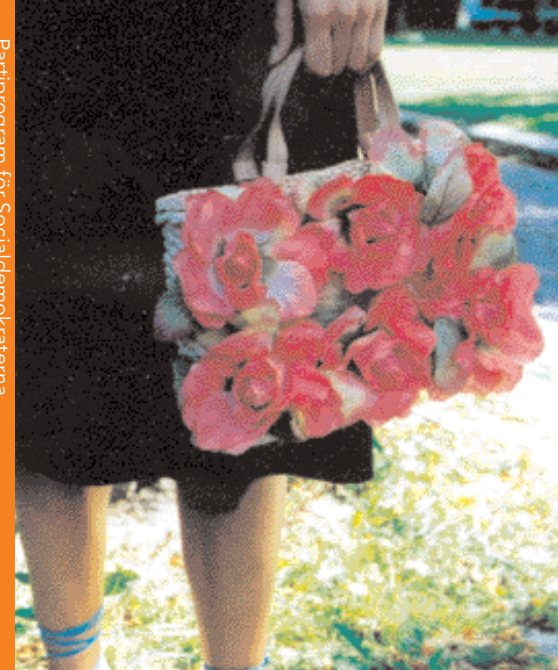

”Socialdemokratin vill forma ett samhälle grundat på demokratins ideal och alla människors lika värde. Fria och jämlika människor i ett solidariskt samhälle är den demokratiska socialismens mål.”

Så inleds socialdemokratins partiprogram, som antogs av partikongressen 2001. Det utgår, som alla tidigare program, från de klassiska värderingarna frihet, jämlikhet och solidaritet. Det bygger, som tidigare program på insikten att möjligheterna att förverkliga dem beror av hur vi bygger både samhället i stort och det ekonomiska livet. Men det innebär också på många punkter en vidareutveckling och förnyelse av de tidigare programmen.

En viktig sådan punkt är den vidgade jämlikhetsanalysen, som innefattar både klass, kön och etnicitet. En annan punkt är den tydliga skiljelinjen mellan kapitalism och marknadsekonomi, men där marknaden hela tiden underordnas demokratin och demokratins spelregler.

”Vårt mål är ett samhälle utan över- och underordning, utan klasskillnader, könssegregation och etniska klyftor, ett samhälle utan fördomar och diskriminering, ett samhälle där alla behövs och alla får plats, där alla har samma rätt och samma värde, där alla barn kan växa till fria och självständiga vuxna, där alla kan styra sina liv och sin vardag och i jämlik och solidarisk samverkan söka de samhälleliga lösningar som gagnar det gemensamma bästa.”

Partiprogram för Socialdemokraterna

ANTAGET VID PARTIKONGRESSEN 2001

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

DEN DEMOKRATISKA SOCIALISMEN	1
I. VÄRLDEN AV IDAG	2
EN NY PRODUKTIONSORDNING	3
KAPITALET S MAKT	4
NYA KLASSMÖNSTER	6
II. IDÉARV OCH SAMHÄLLSANALYS	8
A. VÅRA VÄRDERINGAR	8
B. ARBETARRÖRELSENS HISTORIA	9
C. ARBETARRÖRELSENS UTVECKLING	12
D. SOCIALDEMOKRATISK SAMHÄLLSSYN I DAG	16

DEN DEMOKRATISKA SOCIALISMEN

Socialdemokratin vill forma ett samhälle grundat på demokratins ideal och alla människors lika värde. Fria och jämlika människor i ett solidariskt samhälle är den demokratiska socialismens mål.

Varje människa ska vara fri att utvecklas som individ, råda över sitt eget liv och påverka det egna samhället. Frihet handlar både om frihet från yttre tvång och förtryck, hunger, okunnighet och fruktan för framtiden och om frihet till delaktighet och medbestämmande, till egen utveckling, trygg gemenskap och möjlighet att styra sitt liv och välja sin framtid.

Denna människors frihet förutsätter jämlikhet. Jämlikhet innebär att alla människor trots olika förutsättningar ges samma möjlighet att forma sitt eget liv och påverka sitt samhälle. Denna jämlikhet förutsätter rätten att välja och utvecklas olika, utan att olikheterna leder till underordning och klyftor i makt och inflytande över vardag och samhälle.

Frihet och jämlikhet handlar både om individuella rättigheter och kollektiva lösningar för att skapa det gemensamma bästa, som utgör grunden för den enskildes liv och möjligheter. Människan är en social varelse som utvecklas och växer i samspel med andra, och mycket av det som är viktigt för den enskildes välfärd kan bara skapas i gemenskap med andra.

Detta gemensamma bästa förutsätter solidaritet. Solidaritet är den sammanhållning som kommer ur insikten att vi alla är ömsesidigt beroende av varandra, och att det samhälle är bäst, som byggs i samver-

kan i ömsesidig hänsyn och respekt. Alla måste ha samma rätt och möjlighet att påverka lösningarna, alla måste ha samma skyldighet att ta ansvar för dem. Solidaritet utesluter inte strävan till individuell utveckling och framgång, men väl den egoism som gör det tillåtet att utnyttja andra för egna fördelar.

All makt i samhället måste utgå från de människor som tillsammans bildar samhället. Ekonomiska intressen har aldrig rätt att sätta gränser för demokratin; demokratin har alltid rätten att ange villkoren för ekonomin och sätta gränserna för marknaden.

Demokrati måste utövas på många vägar och flera plan. Socialdemokratin strävar efter en samhällelig ordning, där människor som medborgare och individer kan påverka både utvecklingen i stort och samhällsarbetet i vardagen. Vi strävar efter en ekonomisk ordning där varje människa som medborgare, löntagare och konsument kan påverka produktionens inriktning och fördelning, arbetslivets organisation och arbetslivets villkor.

Socialdemokratin vill låta dessa demokratins ideal prägla hela samhället och människors inbördes förhållande. Vårt mål är ett samhälle utan över- och underordning, utan klasskillnader, könssegregation eller etniska klyftor, ett samhälle utan fördomar och diskriminering, ett samhälle där alla behövs och alla får plats, där alla har samma rätt och samma värde, där alla barn kan växa till fria och självständiga vuxna, där alla kan styra sitt liv och sin

vardag och i jämlik och solidarisk samverkan söka de samhällliga lösningar, som gagnar det gemensamma bästa.

Denna den demokratiska socialismens idéer har tagits i arv från tidigare generationer, de har omformats av gjorda

erfarenheter och de utgör drivkraften i dagens och morgondagens politiska strävanden. Sina djupaste rötter har socialdemokratins i övertygelsen om alla människors lika värde och varje människas okränkbarhet.

I. VÄRLDEN AV IDAG

Dagens värld erbjuder unika möjligheter till ett tryggare och rikare liv för alla, så stora är de resurser som skapas av den moderna produktionstekniken. Men möjligheterna är alltfjämt mycket ojämnt fördelade. Dagens värld präglas därför också av djupa klyftor i både välfärd och makt, mellan människor och mellan länder.

Utvecklingen kännetecknas av paradoxer:

- Många fattiga länder har tagit steget från underutveckling till utveckling, och en ökande andel av jordens befolkning får del av den stigande tillväxten. Men klyftorna mellan rika och fattiga länder är alltfjämt mycket stora, och den ojämna spridningen både av modern produktionsteknik och modern medicinsk kunskap hotar att skärpa redan existerande orättvisor. Också inom den rika delen av världen vidgas klyftorna och nya öar av fattigdom och utanförskap växer fram. Fler människor än någonsin förr kan förverkliga egna livsval, men samtidigt växer vanmakt och desperation hos de många som ställs utanför både arbetsmarknaden och samhällsgemenskapen.

- Demokratins utbredning är större än någon gång i historien, och i många ännu kvarlevande diktaturer är demokratiska krafter i tydlig rörelse. Men demokratin har samtidigt att kämpa mot starka kapitalintressen, som hotar demokratins handlingskraft, och mot nationalistiska rörelser, fundamentalistiska åskådningar och etniska fördomar, som alla verkar i förtryckande och brutaliserande riktning. Demokratin har också att ta itu med egna inre problem, när många väljare känner att de egna möjligheterna till påverkan är för små.

- Folkomflyttningen i världen har ökat. Immigration har i många avseenden berikat de mottagande länderna, men oförmågan att hantera den nya etniska och kulturella mångfalden har skapat överhängande hot om segregation och marginalisering. Detta har tillsammans med utslagningen från arbetsmarknaden av lågutbildade grupper i den infödda befolkningen bildat grogrund för högerpopulistiska rörelser med nationalistiska och rasistiska drag.

- Nedrustningsarbetet har gjort viktiga framsteg. Det kalla krigets slut har kraftigt

minskat riskerna för militära konflikter mellan stater. I stället ökar de väpnade konflikterna inom stater eller tidigare statsbildningar och kan hota säkerhet och stabilitet inom stora regioner. Blodiga inbördeskrig har kostat hundratusentals människoliv, miljoner har drivits på flykt och den ekonomiska och sociala strukturen i de drabbade länderna har slagits sönder på ett sätt som får återverkningar långt in i framtiden.

- En klok hushållning med jordens resurser är förutsättningen för mänsklighetens framtid, och miljöfrågorna får allt större vikt i både nationell och internationell politik. Men jordens ekosystem pressas alltfjämt för hårt av den resurskrävande produktionsteknik och de lika resurskrävande konsumtionsmönster som utvecklats i den industrialiserade världen. Den miljövänliga teknik som finns sprids för långsamt. Både ekonomiska och sociala strukturer försvarar den nödvändiga omställningen till ekologisk uthållighet.

I dessa paradoxer syns ett tydligt mönster av kamp mellan demokratins makt och kapitalets, mellan folkliga intressen och kapitalintressen. Dessa motsättningar är klassiska. De nya produktionsvillkor, som skapas av den moderna informationstekniken, har i sitt inledande skede skärpt motsättningarna och skapat nya utmaningar för de demokratiska krafterna.

Men detta innehåller likväl inte hela sanningen. Det är inte bara exploaterande kapitalintressen som orsakar klyftorna mellan rika och fattiga länder, utan också egenintressen hos de rika länderna. Det är inte bara kortsiktiga vinstintressen som

ligger bakom dagens miljöproblem utan också resursslukande livsmönster, som skulle kunna ändras av konsumenternas egna val. Det är inte bara ekonomisk övermakt, som håller nere människor i fattigdom och socialt underläge, utan också kvinnoförtryck och ojämlikheter mellan könen.

Att ta tillvara de möjligheter till ökad rättvisa, ökad välfärd och en stärkt och vidgad demokrati som dagens utveckling trots sina problem rymmer, kräver uppmärksamhet på alla de olika faktorer, som orsakar klyftor i makt, frihet och välfärd.

EN NY PRODUKTIONSORDNING

Ekonomi och arbetsmarknad påverkar hela samhället. Denna insikt har alltid präglat socialdemokratisk samhällsanalys.

När den moderna maskintekniken och det industriella produktionssättet bröt igenom förändrade det inte bara sättet att arbeta. Det förändrade hela samhället. Det påverkade människors sätt att uppfatta sig själva och världen, det påverkade vardagslivets villkor och till slut hela samhällsorganisationen: kungamakt och fätalsvälde fick vika för den folkvalda demokratin.

På samma sätt förändras hela samhället i dag, när den tekniska och vetenskapliga utvecklingen ändrar villkoren för produktion, arbetsliv och handel.

Industrin svarar alltfjämt för en stor del av nationalprodukten men dess andel av sysselsättningen minskar. De framväxande tjänstesektorerna blir allt viktigare för jobben, och de uppvisar ett brokigt mönster vad gäller arbetsplatser och arbetsorgani-

sation. Kunskapskraven ökar inom stora delar av arbetslivet. Storföretagen internationaliseras, samtidigt som småföretagsamheten växer. Allt detta innebär nya villkor för arbetet och därmed för samhället.

Den moderna informationstekniken minskar betydelsen av geografiska avstånd och nationella gränser. Den öppnar nya möjligheter för handel och ekonomisk samordning. Pengar rör sig snabbt över världen, och produktion inom företag i olika delar av landet eller i olika länder kan enkelt samordnas. Nya effektiva kanaler öppnas för både kunskapsutbyte och ekonomiska transaktioner. Helt nya typer av företag och yrken växer fram, samtidigt som arbetsformerna i gamla etablerade branscher och yrken förändras.

Förändringar i ekonomi, teknik och arbetsliv skapar nya sociala mönster och nya krav på politiken. Nya möjligheter att hävda jämlikhet och rättvisa öppnar sig, men också nya orättvisor och nya sociala problem. Internationaliseringen av ekonomin nödvändiggör en internationalisering också av politiken och av det fackliga arbetet. Det kräver nya politiska och fackliga instrument och innebär nya utmaningar för demokratin.

Men också andra faktorer än de tekniska och ekonomiska förändringarna påverkar samhället och förändrar kraven på politiken. Välfärdssamhället och den sociala tryggheten har gett människor en ökad självständighet och ökade möjligheter att råda över det egna livet. Den ökade jämställdheten mellan könen har breddat de enskilda individernas valmöjligheter och förändrat människors sätt att se på sig själva och varandra. Allt detta samverkar till

att bryta gamla auktoritära mönster och driver fram krav på nya, mer jämbördiga relationer inom både familjeliv, yrkesliv och samhällsliv.

KAPITALETS MAK

Den privatkapitalistiska produktionsordningen innebär att vinsten överordnas alla andra intressen, oavsett hur den åstadkoms och vilka kostnader den innebär för samhälle, människor och miljö. Politiska och fackliga krafter har länge varit motvikt mot detta ensidiga vinstintresse, men i det pågående förändringsskedet har dessa krafter minskat i styrka. Kapitalintressena har blivit mindre beroende av den nationella bas, som både politisk och facklig verksamhet bygger på. Att finansintressena delvis frikopplats från den faktiska produktionen frigör dem därtill också från de motvikt, som är kopplade till arbete och tillverkning.

Denna stärkta maktposition gör kapitalismens inneboende oförmåga att hushålla med resurser lika tydlig som dess förmåga att skapa djupa sociala och ekonomiska orättvisor. Kortsiktigt spekulativa finansrörelser bidrar till instabilitet i den internationella ekonomin och har i flera fall allvarligt förvärrat ekonomiska problem i enskilda länder. Koncentration av storföretag till allt större, världsomspännande koncerner skapar stora ekonomiska maktcentra utanför demokratisk kontroll. I fattiga länder utnyttjas arbetskraft till låga löner och hänsynslöst hårda anställningsvillkor. Fackliga organisationssträvanden motarbetas, ofta med brutala metoder. I rika länder ställs icke-lönsamma grupper

utanför arbetsmarknaden, samtidigt som ett ständigt stegrad tempo i arbetslivet skadar hälsa och arbetsförmåga hos många av dem som har arbete. Miljöförstöringen framför allt i fattiga länder ökar, när starka kapitalintressen hårdexploaterar mark och naturresurser.

Kapitalismens värdesyn påverkar därtill mycket av samhällsdebatt och opinionsbildning, och den ökade makten över tanken bygger under den rent ekonomiska makt finansintressena besitter. I den kapitalistiska världsbilden är pengar och ekonomisk framgång måttstocken för vad som är gott och eftersträvarvärt. Mänskliga värden som solidaritet och medkänsla förvanskas till lönsamhetskalkyler. Arbetskraft ses som en förbrukningsvara. Barns behov av sina föräldrars tid ställs åt sidan för arbetslivets krav på sina anställda. Människors naturliga längtan efter gemenskap och uppskattning görs till föremål för en hård kommersiell exploatering. De skador detta åstadkommer är lika allvarliga som de som följer ur kapitalismens oförmåga att handskas med ekonomiska resurser; resultatet blir ett kallt och brutalt samhälle utan tillit och gemenskap.

Kapitalismens nya styrka ger dock inte hela bilden av utvecklingen. Kapitalintressena är beroende av sin omvärld: av det regelverk och den infrastruktur som bara samhälleliga organ kan skapa och upprätthålla, av de anställda som med sitt kunnande skapar produktionen och av de konsument, som med sin efterfrågan betalar produktionens kostnader. Detta beroende har alltid funnits men har snarast ökat i den nya produktionsordningen. Den kräver en tekniskt avancerad,

väl utbyggd infrastruktur som bara kan upprätthållas av samhället, hög och bred kompetens hos arbetskraften och en stark och växande efterfrågan. Allt detta ger stora möjligheter att påverka och förändra. Demokratin har skapat människor, som kräver inflytande över det egna livet och inte accepterar att styras av intressen de inte själva har möjlighet att påverka. Detta, och styrkan i de demokratiska värderingar som vuxit sig starka under decennierna, är i sig självt det starkaste värdet mot kapitalintressenas krav på överhöghet över samhällsutvecklingen.

Nu stärks och vidareutvecklas alla de olika motkrafterna till det internationella kapitalets styrka: Politiken utvecklar sina former för internationellt samarbete. Nationalstaterna förändrar sina ekonomisk-politiska instrument för att minimera utrymmet för spekulativa rörelser. De fackliga organisationerna söker internationella strategier mot underbudskonkurrens om löner och arbetsmiljökrav. Folkliga rörelser lär sig utnyttja den moderna tekniken för att driva opinion och samordna aktioner. Konsumentreaktioner mot mångnationella företags agerande i fattiga länder har i många fall tvingat fram början till ett större socialt ansvarstagande. Engagemanget för miljön och den nödvändiga omställningen till ekologiskt hållbar utveckling är en internationellt samlande motkraft mot exploaterande ekonomiskt tänkande.

Förhållandena liknar i själva verket dem som gällde vid industrisamhällets genombrott. Dess inledande skede präglades av en djupt ojämlig fördelning av de nya stora resurser dätidens nya teknik skapade.

Framför allt stärktes de grupper, som kontrollerade det nya industriella kapitalet och dess avkastning. Men de möjligheter till ett bättre liv för alla arbetande människor, som industrisamhället gav utrymme för, skapade ett kraftigt tryck mot en rättvisare fördelning av både inflytande och välfärd.

När den framväxande arbetarrörelsen organiserade detta i politisk och facklig kamp, blev det en kraft som vida översteg vad det härskande fåtalet kunde hålla emot.

På samma sätt skapar dagens nya teknik stora ökade möjligheter till både ökad välfärd och ökad demokrati. Liksom vid industrisamhällets genombrott har dessa i ett inledande skede främst utnyttjats av dem som har kontroll över kapitalströmmarna, på ett sätt som ökat klyftor och orättvisor. Men kraften i de möjligheter den nya produktionsordningen skapar är nu som då för stark för fåtalsintressena att i längden stå emot. Nu likaväl som då kommer de krafter att visa sig starkast, som har folkflertalets intressen bakom sig. Ingen social eller ekonomisk organisation kan i längden överleva på tvärs mot dessa intressen.

Dagens förskjutning av makt till kapitalintressena är inte en ofrånkomlig och därmed oföränderlig följd av globaliseringen. Den kan brytas av medvetet politiskt och fackligt arbete. Nya stora möjligheter öppnar sig för att utjämna klyftor och sprida demokrati och välfärd, men det krävs politisk vilja och politisk kraft att ta tillvara dessa den nya utvecklingens möjligheter.

Den svenska socialdemokratin vill vara

en del av denna politiska kraft, som gör globaliseringen till ett verktyg för demokrati, välfärd och social rättvisa.

NYA KLASSMÖNSTER

Begreppet ”klass” beskriver de systematiska skillnader i människors livsvillkor, som skapas av produktionslivet och som påverkar människors hela liv. Skillnaderna handlar både om ekonomiskt utrymme, om makt över det egna livet och det egna arbetet, och om möjlighet att påverka det samhälle man lever i.

Demokratin och välfärdssamhället har minskat klassklyftorna. Men alljämt finns stora skillnader, skapade av produktionslivets villkor, mellan olika människor. Den ekonomiska krisen under 1990-talet medförde att klassklyftorna åter började öka. Ojämligheterna präglar alla delar av livet: löne- och arbetsvillkor, hälsotillstånd, barnens utbildning, boendemiljö och tillgång till kultur och fritidsupplevelser. Nu som tidigare innebär klassklyftorna begränsningar i människors möjligheter att fritt växa och utvecklas, och att delta i samhällslivet på lika villkor med andra.

Den avgörande skillnaden går mellan dem som disponerar stora kapitaltillgångar och dem som enbart disponerar sin arbetskraft. Denna skiljelinje mellan arbete och kapital är klassanalysens traditionella bas. Men den nya produktionsordningen förändrar såväl faktorn arbete som faktorn kapital, och det påverkar klassmönstrens karaktär. Förändringen är dubbelriktad: i vissa avseenden skärps motsättningarna

mellan kapital och arbete, i andra avseenden blir gränsen mer flytande och mänskligt kapital jämspelt med finansiellt.

En central förändring är att kopplingen mellan ägande och direkt ansvar för produktion och företag tydligt försvagats. Ägandet av kapital har anonymiserats och institutionaliserats: investmentbolag, aktiefonder, pensionsfonder och andra institutioner, som förvaltar kapital för andras räkning, svarar för en allt större andel av kapitalbildning och kapitalförvaltning.

Det ökade institutionella ägandet har skärpt kraven på kortsiktig avkastning. På samma gång har kapitalets internationella rörlighet drivit upp vinstkraven och gjort att kapitalets andel av produktionsresultatet ökat. På flera sätt har det påverkat produktionen, med hårdare tempo, tätare varsel om uppsägningar och en ökad användning av tillfälliga anställningar. Här har ägandets förändringar skärpt motsättningen mellan kapital och arbete.

Mycket av det institutionella kapitalet finns i pensionsfonder och försäkringsbolag, som byggts upp för löntagarnas pengar. Det betyder att nya möjligheter öppnas för löntagarna att gemensamt påverka hur kapitalet används. I förlängningen ligger att gränsen mellan kapital och arbete kan luckras upp.

Kunskap och kompetens ökar i betydelse inom produktionslivet. Företagens framgångar blir allt mer beroende av de anställdas yrkeskunnande. Det handlar om ökade behov både av högskoleutbildning och yrkestekniskt kunnande. Det handlar

också om ökade krav på sociala kompetenser som förmåga att samarbeta och att självständigt arbeta med olika arbetsuppgifter. Detta innebär med ett klassiskt socialistiskt synsätt att de arbetande kan återfå kontrollen över det egna arbetet och därmed stärka sin position i det ekonomiska livet. Maktrelationen mellan arbete och kapital förändras och arbetets position förstärks.

Men utvecklingen är delad, för samtidigt växer starkt proletariserade grupper fram med svag anknytning till arbetsmarknaden och starkt utanförskap i samhället. För dem gäller att motsättningen till kapitalet har skärpts.

Avståndet mellan de marginaliserade grupperna på arbetsmarknaden och de mest privilegierade är stort och växande. Mellan dem finns breda och likaså växande skikt av grupper med säker position i ekonomi och arbetsliv. Delar av dessa grupper besitter både det kunskapskapital som i dag är betydelsefullt och är delaktiga i ägandet av finansiellt kapital.

Denna utveckling kan beskrivas som en klassmässig tredelning. Den kan innebära risk för det som kallas tvätredjedelsamhället, det vill säga att den kapitalägande klassen och de gynnade mellan-skikten bildar allians mot dem som har svag position på arbetsmarknaden eller helt står utanför. Samtidigt innebär utvecklingen också möjlighet för nya strategiska allianser mot de rena kapitalintressena, likaväl som möjligheter att påverka kapitalanvändningen.

II. IDÉARV OCH SAMHÄLLSANALYS

Socialdemokratin vill möta dagens utmaningar, nationellt och internationellt, med utgångspunkt i våra värderingar om frihet, jämlikhet och solidaritet, i vad våra egna politiska erfarenheter lärt oss och i vår tillit till styrkan och bärkraften i det demokratiska samhället.

A. VÅRA VÄRDERINGAR

FRIHET Frihet betyder såväl frihet från yttre tvång och förtryck, från hunger, okunnighet och fruktan som frihet till delaktighet och medbestämmande, till egen utveckling, trygg gemenskap och möjlighet att styra sitt liv och välja sin framtid.

De medborgerliga fri- och rättigheterna, allmän och lika rösträtt, tanke- och trosfrihet, yttrandefrihet och organisationsfrihet är nödvändiga, grundläggande förutsättningar för friheten, men de är inte ensamt tillräckliga. Ekonomiska och sociala skillnader skapar olika förutsättningar för medborgarna att bruka dessa friheter och för människors faktiska möjligheter att råda över det egna livet. Verklig frihet till delaktighet och utveckling förutsätter att människor frigörs ur ekonomiskt, socialt eller kulturellt underläge, och från beroendet av enskilda ekonomiska maktgrupper utanför demokratins kontroll.

Frihet handlar därför både om individuella fri- och rättigheter och om sådana samhälleliga strukturer, som ger individen faktiska möjligheter att växa och utvecklas och delta i samhällsarbetet på lika villkor med alla andra.

JÄMLIKHET Jämlikhet är uttrycket för idén om allas lika värde, värdighet och rätt. Jämlikhet handlar om allas lika rätt att råda över det egna livet och påverka samhället de lever i.

Jämlikhet innebär däremot inte att alla ska vara och leva likadant. Tvärtom är kravet på jämlikhet ett krav på mångfald: Människor ska fritt kunna göra sina egna olika val och utveckla sin egen identitet utan att begränsas av föreställningar om hur man bör vara och utan att riskera att hamna i socialt underläge genom sina val. Jämlikhet förutsätter olikhet, men är oförenlig med klyftor.

Jämlikhet är frihetens förutsättning. I ett ojämlikt samhälle är de som drabbas av ojämlikheten ofrånkomligen mindre fria än andra att styra sina liv. Jämlikhet förutsätter en rättvis fördelning av de resurser, som har betydelse för denna människors frihet: ekonomisk styrka, utbildning, tillgång till kultur. Liksom frihet förutsätter jämlikhet sociala strukturer och ekonomiska villkor, som ger alla lika rätt och lika förutsättningar till utveckling och delaktighet.

SOLIDARITET Människan är en social varelse, och som samhällsvarelser är vi alla beroende av varandra. Det är i samspillet med andra som människor utvecklas som individer, känslomässigt och intellektuellt. Det är i samverkan med andra som människor bygger det samhälle, som formar villkoren för den enskildes liv. Detta ömsesidiga beroende nödvändiggör en ömsesi-

dig hänsyn och respekt, och detta är solidaritetens kärna.

För dem som kämpar ur underläge är solidariteten ett stöd i kampen för rättvisa. För alla, oavsett egen styrka, är solidariteten förutsättningen för trygghet och gemenskap i det omgivande samhället. Trygghet och gemenskap kan endast födas ur tillit, aldrig ur strid och konkurrens.

Denna solidaritet kräver att alla efter sin förmåga gör sin insats och tar sitt ansvar för samhälls- och arbetsliv. Den kräver samtidigt att vi som medborgare ger varandra rätten till tryggad försörjning vid sjukdom, arbetsskada, ålderdom och arbetslöshet, till utbildning, vård och omsorg, till delaktighet i kulturen och till respekt för vars och ens värde som individ och samhällsmedborgare.

Frihet, jämlikhet och solidaritet utgör tillsammans grundvalen för det demokratiska samhället. På samma gång är det endast det demokratiska samhället, som kan förverkliga friheten, jämlikheten och solidariteten. Demokratin är själva grunden för socialdemokratins samhällssyn, och dess ideal måste präglade samhällslivet i hela dess omfattning – politiskt, ekonomiskt, socialt och kulturellt.

B. ARBETARRÖRELSENS HISTORIA

Arbetarrörelsen växte naturligen ur människors egna hårdhanta upplevelser av fattigdom, förödmjukelser och orättvisor. De demokratiska och socialistiska idéerna gav dessa upplevelser politisk struktur och skapade den organisering, som gav dem dess samhälleliga genomslag.

De socialdemokratiska idéerna har flera

rötter. De grundläggande värderingarna, frihet, jämlikhet och broderskap, kommer från upplysningstidens radikala debatt. De levde vidare i 1800-talets samhällskritik, där både liberala och socialistiska tänkare sökte formulera alternativ till den rådande samhällsordningen med dess många orättvisor. I Sverige hämtade den framväxande arbetarrörelsen näring också ur de traditioner av lokalt folkligt självstyre, som förts vidare in i tidiga folk-rörelser som nykterhets- och frikyrkorörelserna. Dessa idéer som uttrycker en gemenskapsbetonad syn på samhället, byggd på medborgarskap och demokratisk samverkan har spelat en stor roll för socialdemokratisk politik, som alltid betonat det demokratiska deltagandet.

Frihet, jämlikhet och solidaritet är värdeord som ytterst handlar om den enskilda människans liv. Men möjligheterna till frihet, jämlikhet och solidaritet skapas i stor utsträckning av villkoren i det omgivande samhället. En politik för frihet, jämlikhet och solidaritet handlar därför om att skapa strukturer i samhälle och arbetsliv som gör det möjligt för alla samhällets invånare att leva fria, jämlika och solidariska. Det enskilda och det kollektiva betingar varandra: målet är alltid den enskilda människans välfärd och fria utveckling, men detta mål kan bara nås genom gemensamma åtaganden för att forma ett samhälle, där alla har dessa rättigheter.

Därför blev demokratin, och med det politiken, arbetarrörelsens både mål och medel. I kampen för den politiska demokratin stod liberaler och socialdemokrater på samma sida. Men arbetarrörelsens

sociala dagordning skilde sig från liberalernas. För arbetarrörelsen handlade det om mer än om att ge enskilda arbetare möjlighet att arbeta sig upp ur fattigdom och förslitande villkor till något annat och bättre. Det handlade om att förändra hela samhället så att alla arbetare skulle slippa fattigdom och utslitning, respekteras för de arbetsinsatser de gjorde och få sin rättmätiga andel av produktionsresultatet. Det handlade om att ändra de förutsättningar samhället bjöd sina invånare. Målet var att avskaffa klassklyftorna. Detta kunde bara ske på demokratins och det vidgade folkstyrets väg.

Arbetarrörelsens ideologi är också ett sätt att analysera samhällets utveckling. Grundläggande är den materialistiska historiesynen, det vill säga insikten att sådana faktorer som teknik, kapitalbildning och arbetsorganisation – produktivkrafterna – har avgörande betydelse för samhället och människors sociala villkor.

Den materialistiska historiesynen, sambandet mellan ekonomi och samhälle, är den ena huvudpunkten hos Karl Marx, som tillsammans med Friedrich Engels formulerade förklaringsmodellen till varför orättvisorna i samhället uppstod och bevarades. Den andra huvudpunkten är klasskampsteorin. Den säger att samhällsutvecklingen drivs framåt av kampen om produktionsmedlen, alltså makten över produktionen och dess fördelning. Kampen mellan arbete och kapital är enligt denna teori slutfasen i den historiska processen. Kapitalismen frigör väldiga produktivkrafter men dess hänsynslösa vinstbegär leder till ständiga kriser, som till slut skapar en revolutionär situation

där arbetarklassen tar makten. Arbetarklassen är i denna fas den enda klassen bredvid kapitalägarna, eftersom medelklassen enligt teorin kommer att proletariseras och nedsjunka i arbetarklassen. Efter revolutionen upphör klasskampen, eftersom produktionsmedlen ägs gemensamt och produktionsresultatet räcker åt alla.

Den marx-engelska utvecklingsmodellen var en vetenskaplig teori. Som alla vetenskapliga teorier bestäms dess hållbarhet av prövningen mot verkligheten. Det historiematerialistiska synsättet har visat sig ge viktiga bidrag till förståelsen av samhällets utveckling och påverkat både samhällsdebatt och samhällsvetenskap. Andra delar av teoribygget har däremot visat sig vara otillräckliga eller felaktiga förklaringar och försvunnit ur debatten. Teorin om att den historiska utvecklingen följer givna lagar saknar helt stöd i modern vetenskap. Socialdemokratin lämnade tidigt denna ödestro; framtiden är inte ödesbunden, den bestäms av människorna själva.

Marx och Engels var båda aktiva i 1800-talets politiska debatt, men deras teori om historiens utveckling var inte ett politiskt handlingsprogram. Teorin utsade att en förändring skulle ske, men inte hur. Inte heller beskrev den hur det nya, klasslösa samhället skulle se ut. Teorin var snarare icke-politisk, eftersom den såg samhällsomvandlingen som beroende av en viss teknisk och ekonomisk utvecklingsnivå.

För arbetarrörelsen, som levde mitt i den påträngande nöden och de påtagliga orättvisorna var det naturligtvis omöjligt att bara invänta historiens gång. De många fattiga, hårt arbetande människorna krävde åtgärder i nuet, inte i en

avlägsen framtid. Inom och mellan 1800-talets socialistiska grupperingar uppstod därför en intensiv debatt om hur man skulle kunna påverka det förlopp som Marx teorier pekade ut.

REFORMISM OCH REVOLUTION

En linje, den revolutionära, utgick från idén om historiens slut med kapitalismens fall. Enligt denna linje behövde man inte invänta kapitalismens slutliga kris. En grupp medvetna revolutionärer kunde påskynda förloppet och genom ett maktövertagande med våld föra in utvecklingen på den väg historien bestämt. Dessa idéer utvecklades i en kommunistisk och en anarkistisk riktning, som båda avvisade den demokratiska vägen för samhällsordning. Därmed avvisade de i praktiken också idén om människors lika värde, eftersom de inte gav alla lika rätt att vara med och forma framtiden.

Den sovjetiska kommunismens utveckling i starkt förtryckande riktning förklaras både av detta avvisande av den demokratiska vägen och av den underliggande uppfattningen att politik handlar om att genomföra vad historien redan pekat ut som ofrånkomligt. Om utvecklingen är av historien given och den egna gruppen bäst förstår detta, är det ju inte nödvändigt att respektera andra åsikter eller ens att ha en majoritet av väljarna bakom sig. Med detta synsätt är det tvärtom i medborgarnas eget intresse nödvändigt att slå ned opposition, som skulle riskera att föra utvecklingen bort från den rätta linjen.

Åskådningar som ser en viss utveckling som objektivt given, av historien eller religionen eller något annat, brukar kallas

fundamentalistiska. Fundamentalistiska åskådningar är oförenliga med demokrati, eftersom det avgörande inte är väljarnas godkännande utan att följa den utstakade linjen. Oavsett intentionerna hos den elit som gör sig till den enda vägens sanna uttolkare blir slutresultatet diktatur. Utvecklingen inom de kommunistiska planekonomierna kan därför inte skyllas enbart på fel ledare eller fel organisation; den följer just ur det fundamentalistiska i kommunismen.

Den andra linjen, den reformistiska, byggde och bygger däremot på just det demokratiska deltagandet och på reformer som hade stöd av befolkningens majoritet. Att förändra samhället innebar inte för reformisterna att förverkliga en bestämd yttre organisation utan att steg för steg öka människors demokratiska delaktighet i samhälls- och arbetsliv. Förändringsarbetet utgick från krav och behov hos samhällets medborgare, sådana de formulerades i ständigt pågående samtal och diskussioner, där de egna teorierna ständigt prövades och omprövades mot verkligheten.

Den svenska arbetarrörelsen formerades efter två linjer, den fackliga och den politiska, där samverkan var och är självklar men en uppdelning av arbetsuppgifterna praktiskt motiverad. Det fackliga arbetet inriktades, då som nu, på arbetslivet för att där stärka de arbetandes rättigheter. Det politiska arbetet handlade då om att erövra de medborgerliga rättigheter som skulle ge arbetarna möjlighet att påverka samhället de levde i. Nu handlar det om att bevara och vidareutveckla denna medborgarrätt och den demokratiska handlingskraft, som växt fram under det senaste seklet.

C. ARBETARRÖRELSENS UTVECKLING

DE N POLITISKA DEMOKRATIN Arbetarrörelsens första decennier dominerades av kampen för den allmänna rösträtten, rätten att organisera sig fackligt och rätten till fri opinionsbildning. I nära samverkan med liberalismen men i hård strid mot konservatismen och de stora kapitalintressena genomfördes den politiska demokratin under 1900-talets första decennier. Samtidigt erkändes rätten att organisera sig fackligt.

Den politiska demokratin gav möjligheter att hävda de arbetandes intressen på ett sätt som de klassiska teorierna inte kunnat förutse. Den påverkade både den sociala och ekonomiska strukturen i en annan riktning än teorierna utsagt. Den privata äganderätten kvarstod, men den privatkapitalistiska produktionsordningen, där vinstintresset var överordnat alla andra intressen, förändrades på avgörande punkter. När andra intressen i produktionen stärktes gentemot kapitalet, förändrades både arbetslivets organisation och produktionsresultatets fördelning, och makt flyttades från ägarna till medborgare, löntagare och konsumenter.

Denna förändring utgick ur lagstiftning och ekonomisk politik likaväl som ur styrkan i det fackliga arbetet. Den utgick ur kommunalpolitiken med dess lokala förankring. Den utgick ur hela det samhällsengagemang, som bars upp av parti- och folkrörelsearbete och som gav innehåll till de nya demokratiska formerna.

Detta ledde i sin tur till en omprövning av teorierna. Att överta ägandet av produktionsmedel blev inte längre det avgörande.

Avgörande blev det demokratiska bestämmandet över ekonomin. Det demokratiska perspektivet med dess betoning av delaktighet, samverkan och mångfald ställdes i förgrunden. Denna politik hade flera stödpunkter: samhälleliga regler för företagandet, ekonomisk politik, kollektivavtal på arbetsmarknaden, arbetsrättslagstiftning och konsumentlagstiftning, en framväxande konsumentkooperation och en stark offentlig sektor baserad på samhälleligt ägande, där människors behov, inte deras inkomster, var den styrande fördelningsprincipen.

De egna erfarenheterna visade demokratin möjligheter för att öka frihet, trygghet och rättvisa i samhället. Erfarenheterna i andra länder visade, att helt förstatligade ekonomier ledde till det rakt motsatta: ofrihet, otrygghet och orättvisor. Dessa olika erfarenheter fördjupade perspektivet på ekonomins demokratisering och byggde ytterligare under insikten att det demokratiska bestämmandet, inte äganderätten, är den avgörande frågan. Ekonomisk demokrati kan lika litet som politisk bygga på lösningar som samlar det mesta av makten hos några få centrala instanser. Ekonomisk demokrati måste handla lika mycket om de arbetandes och konsumenternas inflytande som om medborgarnas rätt och möjlighet att bestämma de samhälleliga villkoren för produktionen.

VÄLFÄRDPOLITIKEN Under andra hälften av 1900-talet byggdes de sociala trygghetssystemen upp och gav alla medborgare ekonomisk trygghet vid sjukdom, arbetslöshet och ålderdom. Skolan byggdes ut för att ge alla barn möjlighet till utbild-

ning, oberoende av föräldrarnas inkomster. Sjukvård, barnomsorg och äldreomsorg blev rättigheter för alla.

Välfärdsreformerna ökade människors rörelsefrihet. Tillsammans med kollektivavtal och arbetsrättslagstiftning stärkte reformerna de arbetandes makt över det egna livet genom att befria dem från tvånget att acceptera orimliga löne- och anställningsvillkor för att klara sin försörjning. Också välfärdspolitiken bidrog till att förändra den privatkapitalistiska produktionsordningen. Det är därför inte förvånande att många av reformerna måste drivas igenom under hårt motstånd från mer privilegierade grupper.

Under 1900-talets sista decennier med dess uppsving för konservativa och nyliberala strömningar utsattes välfärdsreformerna för nya angrepp. Kritiken hävdade att välfärdssystemen tog ifrån människor deras eget ansvar och urholkade deras initiativförmåga, och att kostnaderna försvågade samhällsekonomin. Denna kritik är maktpolitisk och ideologisk, och saknar stöd i verkligheten. Det är kapitalistisk mytbildning, att människors handlingsförmåga ökar om de försätts i underläge, och att samhällsekonomin stärks, om dess viktigaste resurs, människorna, slits ut och försvagas.

EN VIDGAD JÄMLIKHETSSYN Från 1970-talet växte miljöpolitiken och jämställdhetsfrågorna fram som allt viktigare delar av socialdemokratisk politik. Miljödebatten ansluter till de klassiska socialdemokratiska kraven på en icke-exploaterande ekonomi. Jämställdhetspolitiken växer självklart ur socialdemokratin över-

gripande jämlikhetsideologi. Med båda debatterna vidgar också samhällsanalysen.

MILJÖ Fördelningen av makt och resurser mellan arbete och kapital är alltjämt central för analysen av demokratin och ekonomins villkor. Men miljöproblemen har visat att också en demokratisk ekonomi kan bli exploaterande. Den blir det om målen sätts enbart med utgångspunkt i hur stora resurser den skapar för dagens välfärd, utan hänsyn till vad den samtidigt kostar i form av förbrukade naturliga resurser. Miljökraven tillför en dimension till diskussionen om den ekonomiska makten, som gäller oavsett ägarform och oavsett hur produktionsresultatet fördelas.

Miljöpolitiken rymmer också en vidare fördelningspolitisk princip, den om fördelningen mellan generationerna. Dagens generationer har inte rätt att för sin egen välfärd utarma de naturtillgångar och den fysiska livsmiljö som är basen också för kommande generationers liv. Med detta synsätt är socialdemokratin ett miljöparti.

JÄMSTÄLLDHET De klassmönster som skapas i det ekonomiska livet är centrala för förståelsen av ojämlikhetens problem. All jämlikhetspolitik måste innefatta kamp mot klassklyftor. Men jämställdhetsdebatten har tydligt visat att över- och underordning inte endast skapas av faktorer inom produktionslivet, utan också av faktorer utanför denna. Åtgärder enbart mot klassorättvisor räcker därför inte för verklig jämlikhet. Det kräver kamp också mot dessa andra ojämlikhetsmönster.

En tydlig sådan struktur är det som kallas genusordningen, den systematiska över- och underordning mellan könen som skapar ojämlika livsvillkor för kvinnor och män. Inom alla samhällsklasser är kvinnors villkor olika männens, den genomsnittliga inkomsten lägre och ansvaret för hem och barn större. Denna ordning begränsar kvinnors livsval och utvecklingsmöjligheter, men den läser också männen i rollförväntningar som kringskär deras personliga utvecklingsmöjligheter. Att bryta det tänkande, som hänvisar till biologiska olikheter för att motivera sociala skillnader mellan könen, är att vidga utvecklingsmöjligheterna för både män och kvinnor. Det skapar ett annat och i djupaste mening mer mänskligt samhälle, med lika rätt och lika ansvar för kvinnor och män, i familjeliv, yrkesliv och samhällsliv. Med denna grundsyn är socialdemokratien ett feministiskt parti.

ETNICITET Diskriminering och fördomar grundade på etniskt ursprung leder också till att människors livsval snävas in och begränsas. Invandrare och ofta nog också invandras barn löper i dagens verklighet större risk för arbetslöshet, har oftare arbeten under sin utbildningsnivå och är underrepresenterade i politiska församlingar. Boendesegregationen slår allra tydligast mot invånare med utländsk bakgrund.

DISKRIMINERING Sexuell läggning, funktionshinder eller ålder är andra faktorer, som för de enskilda individerna kan bety-

da direkt utanförskap eller att livsvalen begränsas, både i det personliga livet, det offentliga livet och yrkeslivet.

Jämlikhetspolitik måste riktas mot alla former av över- och underordning, och i detta breda jämlikhetsarbete ligger många av socialdemokratins stora framtidsuppgifter.

UTVECKLING ÅT TVÅ HÅLL Arbetarrörelsen har förändrat Sverige. Socialdemokratins Sverige är ett land där fler människor har möjlighet att göra sina egna livsval och där demokratin är starkare förankrad i människors vardag än i de flesta andra länder.

Men Sverige är också ett land där utvecklingen drar åt olika håll. Sverige är ett av världens mest jämlika länder, men likväl ett samhälle med synliga klassklyftor, synliga ojämlikheter mellan könen och synlig etnisk segregation.

För många människor öppnar sig en framtid med stora valmöjligheter, med goda egna resurser att också utnyttja dem. Det är välfärdssamhällets barn och barnbarn, präglade både av den självständighet som växt ur den ekonomiska tryggheten och möjligheterna att välja sin framtid, och av den vilja till solidaritet, som skapat dessa deras egna möjligheter. Som fria, starka och självständiga individer ställer de ökande krav på valfrihet och eget inflytande, samtidigt som de håller fast vid idéerna om solidariska lösningar och solidariskt ansvar för gemensamma behov som skola, vård och omsorg.

Men klass, kön och etnicitet skapar alltfjämt ojämlikheter. När klasskillnader

sammanfaller med de skillnader som skapas av framför allt kön och etnicitet, blir ojämlikheten som hårdast.

För många är valmöjligheterna små eller inga, och hindren och begränsningarna svåra att komma över. De klassbundna orättvisorna fortplantar sig från de vuxnas liv in i barnens villkor på ett sätt som innebär hot om växande klyftor också i framtiden. Alltför många har alltför små utvecklingsmöjligheter i arbetslivet, och alltför många tvingas alltfjämt riskera hälsa och välbefinnande i fysiskt eller psykiskt pressande arbetsmiljöer. Denna utsatthet i arbetslivet står i stark och upprörande motsats mot de stora och ökande privilegier som näringslivets eliter beviljar sig själva, i bjärt kontrast mot de krav på att acceptera ökad osäkerhet i arbetet som de riktar mot sina anställda.

Kvinnor möter alltfjämt hinder inom yrkeslivet, något som avspeglas i en könsmissigt uppdelad arbetsmarknad, i lägre löneläge och sämre karriärmöjligheter. De har fortfarande det större ansvaret för hem och barn. Hårdare krav på arbetsmarknaden skapar en orimlig press på många barnfamiljer, där både barn och föräldrar far illa. Om utvecklingen inte bryts, kan det innebära att många tvingas välja mellan barn och yrkeskarriär. För både kvinnor och män kan det betyda, att det bredare spektrum av utvecklingsmöjligheter, som ligger i rätten att vara både aktiv förälder och aktiv yrkesarbetande, åter snävas in.

Nya former av kvinnodiskriminerande attityder har dessutom växt fram, som åter

söker pressa in kvinnor i roller enligt manligt bestämda krav, inte av egna val och förutsättningar. En ökad sexualisering av kvinnokroppen drabbar särskilt de unga kvinnorna, och kan påverka arbets- och studiemiljöer på ett sätt som kan få allvarliga effekter för både personlig utveckling och yrkesval.

De nya schablonerna för hur kvinnor och män bör vara skiljer sig delvis från de gamla. Men de syftar till samma typ av över- och underordning i könsbestämda roller, som beskär det personliga handlingsutrymmet.

Sverige är i dag ett multietniskt samhälle, men med tydliga ojämlikheter som hör samman med människors etniska bakgrund. I många invandrartäta förorter växer utanförskapet bland de vuxna som inte släpps in på arbetsmarknaden, och bland barnen som inte känner sig ha någon framtid i det omgivande svenska samhället. Detta utanförskap skapar några av de största och mest upprörande klyftorna i dagens samhälle. Det utanförskap och de begränsade livschanser som alltför många invandrare tvingas uppleva är totalt oförenligt med socialdemokratins frihets- och jämlikhetsideal.

Klyftorna växer också mellan olika delar av landet. En ojämnt fördelad ekonomisk tillväxt hotar att leda till stora regionala skillnader i både människors utvecklingsmöjligheter och i den sociala välfärden. Sådana skillnader är omöjliga att förena med jämlikhets- och solidaritetskraven och med kravet att människor ska ha valfrihet mellan olika boende- och livsmiljöer.

D. SOCIALDEMOKRATISK SAMHÄLLSSYN I DAG

DEMOKRATI Villkoren för den enskilda människans liv bestäms i mycket av det omgivande samhället. Ur detta föds kravet på demokrati. Alla måste ha lika rätt att påverka det som har så stor betydelse för deras eget liv. Den enskilda människans liv kan aldrig styras av politiska beslut, men politiken avgör mycket av de faktiska möjligheterna att råda över det egna livet. Det enskilda och det kollektiva sammanfaller i den demokratiska processen. Buren av medborgarnas vilja och övertygelse är den medlet för samhällsförändring.

Demokrati är en process för att fatta beslut kring gemensamma, medborgerliga angelägenheter. Demokratin förutsätter flerpartisystem och allmänna val. Men demokratin är mer än ett styrelseskick och mer än en ordning för att fatta och verkställa beslut. Demokrati är ett värdesystem, som måste genomsyra hela samhällslivet och vars grund är alla människors lika värde och värdighet.

Denna värdegrund ger alla rätt till delaktighet i samhällsarbetet. De medborgerliga fri- och rättigheterna bildar den nödvändiga utgångspunkten, men de måste byggas på med rätten till personlig utveckling, till social trygghet och till delaktighet i arbetsliv och kultur. Samtidigt kräver demokratin av alla att respektera andras demokratiska rättigheter, att ta sin del av ansvaret för samhällsarbetet och att respektera fattade beslut, även när de går de egna önsningarna emot. Demokrati ger rätten att driva sina åsikter och sina intressen, men innebär också skyldigheten att lyssna på andra. Demokrati utesluter

inte motsättningar och konflikter, men kräver av alla en beredskap att lösa motsättningarna i just demokratiska former.

Demokratin verkningskrets kan bara avgöras av demokratin själv. All makt i samhället måste utgå från de människor som tillsammans bildar samhället, inte från påstått naturrättsliga lagar som drar gränser mellan politik och marknad. Den gränsdragningen är en fråga för demokratin själv att göra. De mänskliga rättigheterna utgör den gräns över vilken de politiska besluten aldrig får gå, men det är samtidigt endast demokratin som kan upprätthålla dessa rättigheter. Skyddet för den enskildes autonomi och skyddet för minoritetens rättigheter vilar alla ytterst på de demokratiska värdena.

Demokrati bygger samtidigt på maktspredning. Koncentration av makt hotar alltid demokratin, oavsett sammansättningen av den grupp som har makten. Demokrati måste kunna utövas på många vägar, på flera plan och på många arenor, oberoende av varandra. Demokrati kräver att människor kan påverka både samhällsförändringarna i stort och samhällets funktioner sådana de möter i vardagen, i skola och vård, i boendet, i trafiken och den omgivande miljön. De demokratiska processerna bygger på kraften och viljan hos medborgarna, till samhälleligt engagemang och aktivitet, behovet av eget skapande, ökad kunskap och eget ansvar. Denna kraft kan inte frigöras av vare sig kommersiella krafter eller byråkratiska samhällsorgan, utan bara av människorna själva. Samhällsarbetet måste alltid bygga på tilltron till medborgarnas eget engagemang och medborgarnas egna organisatio-

ner, till folkrörelserna, folkbildningen och det gemensamma ansvarstagandet.

De beslut om gemensamma angelägenheter som tas på nationell nivå och i kommuner och landsting måste inordnas i ett helhetsperspektiv. Komplexiteten i de avvägningar som måste göras kräver att detta görs av förtroendevalda utsedda av och ansvariga inför väljarna i enlighet med tydligt presenterade politiska värderingar. Men denna representativa demokrati måste hela tiden bäras upp av en levande debatt och levande delaktighet bland medborgarna själva.

Den demokratiska processen och samhällsförvaltningen måste bygga på offentlighet och insyn, och på klara och rättvisa spelregler. Politiska uppdrag och tjänster inom offentlig förvaltning måste stå öppna på lika villkor för alla medborgare. Som en konsekvens av dessa generella krav på samhällsförvaltningen vill socialdemokratin också verka för att monarkins arvsprincip avskaffas och ersätts av en republik, där statschefen direkt eller indirekt väljs av folket. Denna förändring förutsätter, som alla demokratins förändringar, en majoritet bland befolkningen.

Socialdemokratin växte fram som en folkrörelse och folkrörelsearbetet är alltså jämt grunden för vårt politiska arbete. Därför måste vi också ta till oss kraften i det engagemang, som uttrycks av de nya folkrörelser, som växer fram som reaktioner på orättvisor och problem i dagens samhälle.

Demokratin förutsätter aktiva medborgare. Folkrörelserna, gamla och nya, och folkbildningen – med den förändringskraft som uppstår när människor möts till

gemensamma samtal och gemensam handling – måste därför ha en avgörande roll i samhällsbygget. De ger människor möjlighet att förändra sin egen omgivning och tillfällen att utveckla sina kunskaper och sitt tänkande i samtal med andra. De utgör mötesplatser fredade för kommersiella lönsamhetskrav där medborgarna naturligt kan koppla sina egna erfarenheter och krav till ett vidare samhälleligt perspektiv. Det bygger upp en medvetenhet om demokratin värden, som i sin tur skapar ett eget ansvar för demokratin upprätthållande. Den moderna informationstekniken ger här nya möjligheter för vidare delaktighet i debatten, till mötesplatser mellan invånare i olika delar av landet och ökad kontakt mellan väljare och förtroendevalda.

Folkrörelserna har alltid varit viktiga bärare av det demokratiska samtalet, och denna roll får ytterligare tyngd i dag genom massmedias ökade betydelse. Media spelar själva en betydelsefull roll för den fria opinionsbildningen och det fria informationsflödet. Men maktkoncentrationen i mediabranschen och den växande sammankopplingen med underhållningsindustrin gör att informationsflödet blir alltmer likformigt och i alltför stora delar uppbyggd på passiv konsumtion i stället för socialt engagemang. Att motverka maktkoncentrationen, att upprätthålla mångfald och att skydda public servicekanalerna inom radio och tv är centrala delar av socialdemokratin mediepolitik. Icke-kommersiella medier för kunskaps-spredning, folkbildning och kulturpolitisk bredd stärker demokratin. Men omistliga motviker till kommersialiseringen av

samhällsdebatten är också de arenor för medborgerliga samtal och medborgerligt utbyte av tankar och erfarenheter, som folkrörelser av skilda slag erbjuder. Debatt, opinionsbildning och granskning av politiken får aldrig bli en fråga enbart för professionella debattörer. Likaväl som samhällsarbetet måste bäras upp av medborgarnas eget engagemang, måste samhälls- och kulturdebatten göra det.

Tilltron till demokratin beror både av medborgarnas möjlighet till delaktighet i den och av dess handlingskraft, av politikens möjligheter att göra verklighet av fattade beslut. Rätten att vara med och påverka besluten handlar ytterst om rätten att påverka verkligheten. Demokratin förlorar i tilltro om den inte praktiskt kan lösa de problem människor upplever i vardagen och de brister de ser i samhället. Demokratins handlingskraft måste därför ständigt värnas, både mot grupper som har makt i kraft av sin ekonomiska styrka och mot grupper som med hänvisning till speciella kunskaper eller speciell kompetens anser sig ha större rätt än andra att påverka politiken.

Internationaliseringen innebär nya utmaningar för den demokratiska delaktigheten. Många politiska beslut, som tidigare kunde tas på nationell nivå, kräver i dag internationell samordning. Detta ökar demokratins handlingskraft, men också avståndet till väljarna. Det skapar hos många en känsla av att eget engagemang och försök att påverka inte lönar sig. Kravet på demokratisk handlingskraft kommer i konflikt med kravet på demokratisk delaktighet.

Därför måste arbetsformer och besluts-

processer inom de internationella politiska samarbetsorganisationerna ses över och vidareutvecklas i syfte att skapa större insyn och kontroll och en säkrare demokratisk bas. Det betyder också att de nationella politiska formerna och institutionerna måste förändras för att på olika vägar möjliggöra ett större medborgerligt deltagande. Detta kräver stor beredskap att förändra gamla arbetsformer och etablerade institutioner, både inom olika samhällsorgan och inom de politiska partierna.

EN DEMOKRATISK EKONOMI

En modern, tekniskt avancerad produktion bygger med nödvändighet på stora insatser av kapital. För att resurser till sådana kapitalsatsningar ska uppstå, måste produktionen ge en viss avkastning, det vill säga vinst. I denna strikt ekonomiska mening är kapitalackumulation omöjlig att komma ifrån.

Men begreppet kapitalism har i politisk debatt sedan länge haft en annan och vidare innebörd än denna snävt ekonomiska. Det betecknar ett maktsystem, där den som äger kapitalet ges rätten att bestämma över alla andra intressen, och människors rättigheter bestäms av deras ekonomiska lönsamhet. Detta maktsystem skapar ofrihet för alla andra än de stora kapitalägarna. Det skapar stora orättvisor och stora sociala spänningar inom länder och mellan länder. Det leder till allvarlig exploatering av miljö och naturtillgångar.

Mot detta maktmonopol sätter socialdemokratin en ekonomi styrd av folkliga intressen. Vi strävar efter en ekonomisk ordning där varje människa har rätt och

möjlighet att som medborgare, löntagare och konsument påverka produktionens inriktning och fördelning, arbetslivets organisation och arbetslivets villkor. Den innefattar olika former av ägande och företagande. Den ser miljöhänsyn som ett överordnat krav på all produktion. Den kräver att produktionslivet bygger på respekt för allas arbete, tar tillvara engagemanget och arbetsviljan hos alla och fördelar produktionsresultatet rättvist. Den förutsätter respekt för de spelregler demokratin har den överordnade rätten att besluta om.

Denna ordning står inte i motsats till privat företagande. Den bygger som all modern produktion på att produktionskapital måste ge avkastning. Den ser företag och företagsledningar som en av många aktörer av betydelse för ekonomin. Den ser marknadsekonomi som en del av det ekonomiska livet. Men den tillåter inte att kravet på privat vinst får dominera över alla andra intressen och styra samhällets utveckling, och den godtar inte marknaden som norm för sociala nyttigheter och för samhällslivet.

I konflikten mellan kapital och arbete företräder socialdemokratin alltid arbetets intressen. Socialdemokratin är och förblir ett antikapitalistiskt parti, som alltid byggt motkrafter mot kapitalets anspråk på makt över ekonomi och samhälle.

Det demokratiska samhället har alltid den överordnade rätten att ange villkor och ramar för det ekonomiska livet. Det demokratiska samhället har också alltid rätten att ändra villkor och former, om ett visst sätt att organisera arbete och ekonomi inte uppfyller viktiga folkliga intressen.

Ekonomiska intressen har aldrig rätt att sätta gränser för demokratin, det är tvärtom alltid demokratin som sätter gränserna för marknaden och de ekonomiska intressena. Socialdemokratin avvisar en samhällsutveckling där kapital och marknad dominerar och kommersialiserar sociala, kulturella och mänskliga relationer. Marknadens normer får aldrig avgöra människors värde eller bilda norm för det sociala och kulturella livet.

Demokrati måste för den gemensamma välfärdens skull kombineras med effektivitet i det ekonomiska livet. Ineffektiv produktion betyder mindre utbyte av det arbete som lagts ned, och därmed ett sämre produktionsresultat med mindre resurser för välfärden. Det urholkar i sin tur tilltron till de demokratiska formerna. Också här visar erfarenheten att effektivitet och produktivitet fordrar öppenhet och variationsrikedom. Det förutsätter inflytande direkt från konsumenterna. Det förutsätter ett arbetsliv som bygger på respekt för de anställdas kunnande, idéer och engagemang. Det förutsätter möjligheten för människor att förverkliga egna idéer genom att starta egna företag.

Demokratins krav likaväl som effektivitetens leder till samma slutsats: det ekonomiska livet måste kunna påverkas i många olika former, på flera olika plan. De många och skiftande kraven på det ekonomiska livet kan inte tillgodoses vare sig med enbart politiska beslut eller med enbart marknadshushållning. De kräver den blandekonomi, som bygger på en kombination av samhälleliga åtgärder och marknadsmekanismer, starka fackliga organisationer och medvetna, aktiva

konsumenter, stödda av stark konsumentlagstiftning.

De politiska besluten har att ange spelreglerna för att hindra alla former av exploatering, för att garantera samhällsekonomisk balans och för att fördela produktionsresultatet rättvist och så att grundläggande sociala rättigheter tillgodoses. Marknaden behövs för den effektiva produktion som skapar och återskapar resurserna för välfärden. Kapitalism och marknadsekonomi ska hållas i sär. Marknadsekonomi är ett distributionsystem, där varor och tjänster byter ägare med pengar som bytesvärde. Kapitalism är ett maktsystem med förräntningen av kapital som överordnad norm.

På varumarknaden och den privata tjänstemarknaden är prismekanismen ett snabbt och smidigt signalsystem mellan producenter och konsumenter. Nya företag kan snabbt växa fram som svar på konsumenternas efterfrågan, och konkurrensen mellan olika företag skapar utrymme för många och skiftande konsumentval. Marknaden bygger på ett stort antal självständiga aktörer, som ger utrymme för många idéer och därmed skapar stora ekonomiska resurser.

Men marknaden kan inte upprätthålla sig själv. Dess inneboende tendenser till koncentration motverkar den mångfald som är dess egen förutsättning. Den prismekanism, genom vilken marknaden arbetar, kan inte skapa de stabila spelregler som marknaden själv kräver för att fungera väl. Endast samhälleliga organ, oberoende av marknaden, kan skapa och upprätthålla detta regelverk. Endast ett sådant regelverk kan upprätthålla konkurrensen och

bryta den drift till koncentration, som till konsumenternas skada sätter prismekanismen ur spel och skapar den typ av privata monopol, som arbetarrörelsen alltid bekämpat.

Marknadsmekanismerna klarar inte heller att hushålla med sådant som saknar marknadspris, som luft och vatten. Också detta kräver åtgärder i form av politiska beslut, och motvikter i form av medvetna konsumentopinioner.

Marknaden är således bara en del av det blandekonomiska systemet socialdemokratins förordar. Marknaden kan bara möta sådana behov och önskemål som kan uttryckas i tillräckligt stark efterfrågan. Sådana nyttigheter som utgör sociala rättigheter, det vill säga nyttigheter som ska tillkomma alla oberoende av inkomst, måste undandras marknadens fördelningsprinciper och fördelas efter andra principer. Dit hör vård, skola och omsorg. Dit hör rättsväsendet. Dit hör kulturen. Dit hör bostadssektorn i den utsträckning som krävs för att säkerställa allas rätt till en god bostad. Dit hör en politik som säkerställer kommunikationer och social infrastruktur över hela landet.

Valet mellan samhällsättaganden och marknadshushållning ska avgöras med utgångspunkt i vad som ger det bästa resultatet med hänsyn till rättvisa och effektivitet. Valen kan skifta mellan olika sektorer av ekonomin, beroende på vilka krav och behov de har att svara mot. Fördelningen kan ändras, om viktiga behov inte uppfylls i den ursprungliga formen. Socialdemokratins avvisar den ekonomiska fundamentalism, som både till höger och vänster sätter upp en enda,

hela ekonomin omfattande, ägarform som förutsättning för ett gott samhälle. Det avgörande är aldrig den yttre formen, utan hur väl målen för verksamheten uppnås.

En demokratisk ekonomi är inte en ekonomi fri från intressemotsättningar, svårigheter och omställningskrav. Men en demokratisk ekonomi är fri från exploatering av människor och miljö. En demokratisk ekonomi är en ekonomi där olika intressen samspelar med varandra och kapitalet är underordnat demokratin. En demokratisk ekonomi ger dem som ställs inför förändringskrav stöd att ställa om till nya förutsättningar. En demokratisk ekonomi bygger på rätten för alla, människor likaväl som regioner, att på en gång vara delaktiga i att skapa välfärden och att åtnjuta den.

JÄMLIKHET OCH MÅNGFALD

Det är flera olika faktorer som skapar ojämlikheterna i samhället men det grundläggande mönstret är gemensamt: Den enskilde individen blir inte sedd och bemött som person och får inte utvecklas i enlighet med egna förutsättningar och val. Valen underordnas individens tillhörighet till en viss grupp, bestämd av klass, kön eller etnicitet, av funktionshinder, ålder eller sexuell läggning. Detta mönster återfinns också i villkoren för arbetslivet och den enskildes position där.

Socialdemokratins strävar efter jämlikhet i fördelning av de resurser som har betydelse för människors möjlighet att påverka samhället och sina egna liv. Uppgiften är, nu som tidigare, att förändra de mönster och maktstrukturer i samhället

som gör att några inte kan växa och utvecklas fullt ut. Jämlikhetspolitiken måste alltid utgå från behoven och villkoren för dem som är drabbade av ojämlikheten, men jämlikhetsreformerna måste hela tiden bäras upp av övertygelsen hos befolkningsmajoriteten att detta är riktigt och gott. Annars blir de inte bestående. Det jämlika samhället blir uthålligt endast om det breddar och berikar livet för alla.

De redan existerande välfärdssystemen har sin styrka därför att de kombinerar behoven hos befolkningsgrupper i olika livssituationer till lösningar, som skapar trygghet och frihet för alla. På samma sätt måste vår politik i dag finna lösningar, som kombinerar behoven hos dem som alltså är låsta av begränsningar och underordning och de som, inte minst beroende på socialdemokratins politik, redan står fria och starka.

En politik för jämlikhet handlar om att alla lika rätt och möjlighet till arbete, som ger ekonomiskt oberoende och möjlighet att utvecklas och komma vidare. Den handlar om rätt till inflytande över det egna jobbet och ett arbetsliv som rättvist värderar och respekterar allas insatser. Den handlar om att delta i politiskt och fackligt arbete, till kulturupplevelser och samhällsengagemang. Den handlar om att förändra klassmönster och om att bryta traditionella könsrollsmönster likaväl som etniska fördomar och annan diskriminering.

Full sysselsättning, lika lön för likvärdigt arbete och en arbetsorganisation som ger alla möjlighet att påverka och att växa i jobbet är grundläggande förutsättningar. Grundläggande är också en utbildnings-

sektor, som ger förutsättningar åt alla att göra sina egna livsval. Det gäller såväl ungdomsarens val av studie- och därmed yrkesinriktning som återkommande under vuxenlivet.

En politik för jämlikhet handlar om att rättvist och solidariskt finansiera varandras välfärd, och förutsätter en effektiv och ambitiös fördelningspolitik. De skatter som finansierar välfärden ska tas ut efter bärkraft, och de välfärdstjänster som skapas ska fördelas efter behov.

En politik för jämlikhet handlar om mäns och kvinnors lika rätt till både yrkes- och familjeliv, och om deras lika ansvar för hem, familj och barn. Detta kräver ett arbetsliv som gör det möjligt att kombinera yrkesliv med familj, och en väl utbyggd barnomsorg.

En politik för jämlikhet är en politik för integration, som bygger på en öppenhet för mångfaldens möjligheter och på ömsesidig respekt mellan invandrade och infödda. Kultur och religion bidrar till människors identitet och kan berika samhällslivet. Kulturell och religiös mångfald ska bejakas i all den utsträckning den inte innebär begränsningar i andra människors rätt och möjlighet att göra egna livsval.

En politik för jämlikhet handlar om ett samhälle där funktionshindrade på samma sätt som andra ses som kompetenta och självständiga medborgare, med samma rätt till ett aktivt och självständigt liv, till arbete och eget boende och till full rörelsefrihet i samhället. Det är en politik för sexuellt likaberättigande, där människor får välja samlevnadsform utan att riskera diskriminering och utanförskap. Det är en politik som stöttar och stöder de psykiskt funk-

tionshindrade och de psykiskt sjuka. Det är en politik som innefattar alla åldrar i samhällsbygget, som tar tillvara de äldres erfarenheter och kompetens och som gör hänsynen till barns behov och barns rättigheter till en genomgående linje i samhällsarbetet.

En politik för jämlikhet kräver en hård och bestämd gränssättning mot alla former av rasism och främlingsfientlighet, och mot det könsrelaterade våldet och trakasserier. Den kräver kamp mot alla de typer av fördomar och diskriminering som begränsar människors liv och valmöjligheter. Den är en politik för mångfald där var och en ses som individ med rätt att utvecklas på egna villkor och samtidigt rätt att ingå i en arbets- och samhällsgemenskap på lika villkor med alla andra.

Det samhälleliga regelverket ska genomgående utformas för att stödja och stimulera utvecklingen mot ökad jämlikhet i mångfald. Arbetsmarknaden och utbildningssektorn har nyckelroller för att bryta såväl klassmönster som ojämlikheter betingade av kön, etnicitet och funktionshinder. Men mycket handlar om att förändra värderingar och attityder, och bryta handlingsmönster som grundas i dessa synsätt. Folk rörelser och politiska partier, företag och fackliga organisationer, skola och barnomsorg har alla sin del i ansvaret. Socialdemokratiens uppgift som folk rörelse är att driva debatten och att i vår egen rörelse arbeta så att vi förverkligar kraven på mångfald och jämlikhet.

Dessa jämlikhetens krav, i alla dessa aspekter, ska genomsyra socialdemokratiens politik inom alla sektorer.

VÄLFÄRDSPOLITIKEN

Socialdemokratiens välfärdspolitik är ett uttryck för alla de tre principerna om frihet, jämlikhet och solidaritet. De utgår ur den idétradition som handlar om det gemensamma samhällsbyggandet. De skapar både individuella och samhälleliga nyttigheter. Den ger rättigheter, men ställer också krav.

Den omfattar alla, inte bara människor med låga inkomster. Alla är delaktiga i både rättigheter och skyldigheter, alla ingår på lika villkor. Medborgarna delas inte upp i "mottagare" och "betalare", som de gör i behovsprövade system, med de intressekonflikter som det kan skapa. Den generella välfärdspolitikerna är något medborgarna solidariskt erbjuder varandra, och solidariskt bidrar till att betala. Deras betydelse ligger därför både i den frihet och trygghet de ger individen och i den sociala sammanhållning de skapar.

Välfärdspolitikerna handlar om ekonomisk trygghet, men också om att rättvist fördela livschanser och ge förutsättningar att välja i livets olika skeden. Alla ska ha rätt till arbete, och alla ska ha rätt till utvecklas i sitt arbete. Alla ska ha rätt till en trygg barndom och en trygg uppväxt, i enlighet med FN:s barnkonvention. All barn och ungdomar ska ha rätt till en uppväxt fri från droger och våld. Alla ska ha rätt till kunskaper och kulturupplevelser. Alla ska ha rätt till en god bostad till en rimlig kostnad i en trygg och säker miljö. Alla ska ha rätt till en trygg och värdig ålderdom. Alla ska ha rätt att göra sina egna livsval utan att möta fördomar eller diskriminering, och utan att riskera att

hamna i socialt underläge. Alla ska också ha sitt ansvar för att upprätthålla välfärdssystemen och inte missbruka förmånerna.

Välfärdspolitikerna handlar om mer än att bara korrigera orättvisor som skapats av det ekonomiska livet. Välfärdspolitikerna handlar om jämlikhet. Den handlar om att öka människors makt över det egna livet. Därmed bidrar den också till att förändra maktförhållandena i ekonomi och samhälle.

Socialförsäkringarna och de sociala tjänsterna som vård, skola och omsorg kan därför aldrig reduceras till varor på en marknad, där samhällets uppgift enbart blir att fördela skattepengar för den enskildes inköp. Välfärdssystemen förutsätter ett ansvar hos medborgarna inte bara för de egna förmånerna, utan också för alla andras rättigheter. De måste utformas så att detta gemensamma ansvar är möjligt att utöva. Så kallade kundvalsmodeller som gör sociala nyttigheter som skola, vård och omsorg just till varor på en tjänstemarknad, är oförenliga med kraven på solidariskt ansvarstagande. Marknadens och konkurrensens principer ska inte prägla den offentliga verksamheten. Demokratiens principer, öppenhet och tydliga ansvarsförhållanden ska gälla.

Vi kan inte acceptera utvecklingen mot ökat inslag av privata försäkringar på välfärdsområdet. De utgör ett hot mot den generella välfärden och skapar oacceptabla orättvisor i medborgarnas tillgång till välfärden.

Skola, vård och omsorg har en central roll för fördelningen av möjligheter i livet. Ojämlika möjligheter till utbildning, vård eller omsorg fortplantas och förstoras till ojämlika möjligheter till personlig utveck-

ling, i samhällslivet och på arbetsmarknaden. Sådana klyftor skadar den enskilde, och de skadar samhället. Den lika tillgången till dessa nyttigheter, med hög kvalitet för alla, är en grundbult för jämlikhetspolitiken. Värden, skolan och omsorgen måste också vara uppmärksam på de klass- och könsbundna mönstrens betydelse och medvetet arbeta för att förändra dem. Därför är utbildning, vård och omsorg samhälleliga angelägenheter. Fördelningen av dem får aldrig överlämnas till marknadens prismekanismer, och utbudet av dem får aldrig bestämmas av enskilda producenters intresse av egen vinst.

Skola, vård och omsorg ska finansieras solidariskt över skatten. De politiskt förtroendevalda ska ha ansvaret för fördelningen mellan olika ändamål, för att säkerställa att skattepengarna används så att kraven på lika tillgänglighet och lika god kvalitet för alla uppfylls. Samhällelig kapacitet att erbjuda skola, vård och omsorg är en förutsättning för att de grundläggande principerna om kvalitet och fördelning efter behov ska upprätthållas.

Alla invånare i hela landet ska ha likvärdig tillgång till skola, vård och omsorg. Det förutsätter en kommunal skatteutjämning, annars leder olika skattekraft och skillnader i befolkningens sammansättning till skillnader i välfärd mellan medborgare i olika kommuner.

Vi vill utveckla den offentliga sektorns verksamheter så att de svarar både mot klassiska krav på rättvisa och lika tillgång och mot nya krav på inflytande och valfrihet. Att kunna påverka den skola, den vård och den omsorg man får är en del av makten över det egna livet och nödvändig för

känslan både av delaktighet i och ansvar för samhället.

Människor är olika, med olika behov och förutsättningar. Därför krävs olika pedagogiska utformningar, olika vårdformer och olika omsorgsalternativ. Det måste finnas möjlighet att välja mellan olika former av vård, skola och omsorg, under förutsättning att det finns underlag för flera alternativ. I detta avseende är förutsättningarna olika i glesbygd och i tätbefolkade områden.

Mångfald och variation i utformningen är viktig ur såväl jämlikhets- som valfrihetssynpunkt. Det är en av den offentliga sektorns självklara huvuduppgifter att inom ramen för den egna verksamheten utveckla alternativ för att möta medborgarnas skilda behov och önskemål. Men kooperativa, ideella och enskilda alternativ kan också spela en roll. De ska därför ha möjlighet till offentlig finansiering om de följer samma regler som de offentliga verksamheterna. Möjligheterna till andra alternativ handlar om medborgarnas möjlighet att välja skola, vård och omsorg, inte om enskilda producenters möjlighet att välja de elever och patienter som är mest lönsamma. Medborgarnas tillgång till välfärden får inte styras av enskilda företags vinstintressen.

De offentligt finansierade verksamheterna ska likaså fylla högt ställda krav på bra arbetsvillkor och på möjligheter till inflytande och utveckling i jobbet. De ska ta tillvara de anställdas engagemang och kompetens och ge utrymme för att pröva nya idéer och lösningar. Såväl inom offentlig sektor som olika privata alternativ ska självständighet och kreativitet stimuleras.

Verksamheterna ska präglas av öppenhet och möjlighet till insyn. De anställdas yttrande- och meddelarfrihet får inte inskränkas.

Skattepengar är en begränsad resurs, som aldrig räcker till att uppfylla alla de önskemål som ställs på dem. Det är alltid nödvändigt att väga olika krav mot varandra, med hänsyn till de överordnade kraven på rättvisa och lika hög kvalitet för alla. Denna sammanvägning måste göras i en öppen demokratisk process som alla kan påverka, dvs i den representativa demokratins former. Möjligheten till bidrag till privata alternativ kan därför inte utformas som automatiskt verkande regler, som tar över denna demokratiska process.

Av både ekonomiska skäl och effektivitetsskäl ska kommuner och landsting ha stor frihet att utforma de sociala tjänsterna efter lokala behov och förutsättningar. Men nationella mål för verksamheterna får aldrig åsidosättas av lokala beslut. Rättigheter för enskilda individer, som bestäms i direkta beslut av riksdag och regering eller som är inbyggda i de nationella målen för verksamheter som skola, vård och omsorg, får inte urholkas av lokala beslut.

Ett gott ekonomiskt skydd när den egna förvärsinkomsten faller bort är grundläggande för den enskildes trygghet och frihet. Socialförsäkringssystemen ska ge alla detta skydd i enlighet med inkomstbortfallsprincipen. Endast generella, samhälleliga försäkringssystem kan tillgodose både den enskildes behov av ekonomiskt skydd och de fördelningspolitiska kraven på särskilt skydd för utsatta grupper. Försäkringssystemen måste avpassas för en arbets-

marknad, där allt fler skiftar mellan perioder av studier och perioder av förvärsarbete och där många kombinerar anställning med eget företagande.

I många av livets förändringsskeden handlar både frihet och trygghet om möjlighet till stöd att ställa om till de nya förutsättningarna. Den som blir arbetslös har rätt till utbildning för att få nytt jobb, och rätt till tid att söka ett passande nytt arbete. Den vars arbetsförmåga minskar som följd av sjukdom eller skada har rätt till rehabilitering. Den som är funktionshindrad ska ha stöd att leva ett självständigt liv och att göra sin insats i arbetslivet. De som får barn ska ha rätt till betald föräldradedighet, och de som har småbarn ska ha rätt till den trygga och utvecklande barnomsorg som gör att föräldraskap och yrkesarbete kan kombineras.

Bostadspolitiken är en oundgänglig del av den generella välfärden, och utgör det fjärde benet i välfärdspolitiken utöver vård, skola och omsorg. En bostad är en social rättighet, och det är därför ett samhälleligt ansvar att trygga bostadsförsörjningen. Starka allmännyttiga och kooperativa företag är nödvändiga för att motverka segregation och för att hålla nere boendekostnaderna. De boendes inflytande över sin bostad och sitt bostadsområde ska öka.

Till välfärdspolitiken i vid mening hör också vidare åtgärder som förebygger arbetsskador, sjukdomar och utslagning från arbetsmarknaden. Dit hör förebyggande hälsovård, arbetsmiljölagstiftning, arbetsmarknadsutbildning och vuxenutbildning. Till välfärdspolitiken hör också tryggheten på gator och torg och i det egna hemmet. Att bekämpa brottslighet är

en del av trygghetspolitiken, men i det ingår också att bekämpa brottslighetens orsaker. Samhället måste reagera tydligt mot brott och regelöverträdelser. Men den långsiktigt bästa brottsbekämpningen är att bygga det samhälle där de sociala klyftorna är små, där alla har rätt till ett arbete, där det könsrelaterade våldet är borta och barn och ungdomar har trygga uppväxtvillkor.

ARBETE OCH TILLVÄXT

En stark ekonomi och ett starkt produktionsliv med hög internationell konkurrenskraft är grunden för en fortsatt god utveckling av sysselsättning, reallöner och social välfärd.

Välfärden stärker samtidigt förutsättningarna för tillväxt. När fler får god utbildning och fler kan öka sin kompetens ökar ekonomins styrka. En aktiv arbetsmarknadspolitik gör det lättare för arbetslösa att hitta nya jobb och för arbetsgivare att få personal med den kompetens de behöver. Sjukförsäkringen ger människor råd att sköta sin hälsa och det minskar utslagningen ur arbetslivet.

Barnafödandet handlar om välfärd och livschanser. Det handlar också om framtiden och därmed den ekonomiska utvecklingen. Ett barnvänligt arbetsliv är centralt för att kvinnor och män ska kunna uppfylla sina livsmål när det gäller barn och föräldraskap. Socialdemokratin strävar efter ett barnvänligt samhälle.

Insikten om sambandet mellan ekonomisk styrka och välfärd ska styra politiken, och detta innebär krav på tillväxtens former. Tillväxtens syfte är ökad mänsklig

välfärd och därför kan den inte få ske med metoder som undergräver mänsklig hälsa och livskvalitet, ödelägger miljö eller utarmar naturtillgångarna. Sådan tillväxt är inte tillväxt; de mänskliga, ekologiska och sociala kostnader den medför överstiger de vinster den kortsiktigt kan leda till.

All tillväxt uppstår ur mänskliga insatser: av den tekniska utveckling som skapas av mänsklig uppfinningsrikedom, av de sociala system människor bygger upp för produktion och konsumtion, av det kapital som skapas ur detta och först och sist av det mänskliga arbete, som sätter kapital och teknik i verksamhet. Människors arbete är grunden för all välfärd och all kultur.

All tillväxtpolitik måste därför handla om att skapa goda förutsättningar för människors arbete, kreativitet och företagande, över hela landet. Tillväxt är det samlade resultatet av många insatser, inom alla delar av arbetslivet, inom alla regioner. Det kräver arbete åt alla och ett arbetsliv, som tar tillvara kunskaper och kompetens hos alla som vill arbeta.

Full sysselsättning är ett socialt likaväl som ekonomiskt mål. Den gör alla delaktiga i skapandet av välfärden och hindrar arbetslöshetens utanförskap med de ojämlikheter och mänskliga skador den för med sig. Den stärker strävandena att bryta könsrollsmönster, etniska fördomar och diskriminering genom att bryta udden av de utsorteringsmekanismer, som på en svagare arbetsmarknad tar över hänsynen till kunskaper och kompetens och sorterar bort människor på grund av kön, etnisk bakgrund, ålder eller funktionshinder.

Socialdemokratins tillväxtpolitik bygger

på rätten till ett meningsfullt arbete med goda arbetsvillkor inom alla delar av arbetslivet, goda villkor för företagandet, goda, icke-förslitande arbetsmiljöer, utvecklingsmöjligheter för alla och respekt för värdet av allas insatser. Alla anställda ska ha möjlighet att påverka sitt eget arbete. Alla anställda ska ha möjlighet till kompetensutveckling och vidareutbildning. Arbetslivet ska organiseras så att de anställdas kompetens – både i form av utbildning och yrkeserfarenheter – tas tillvara och byggs på ute på arbetsplatserna. Med dagens ökande kunskapskrav är detta en förutsättning för en stark ekonomi, men lika mycket en jämlikhetsfråga. Samtidigt innebär jämlikhetskravet en självklar rätt till goda arbetsvillkor och trygg försörjning också för dem vars arbetsuppgifter inte kräver längre utbildning. Dessa arbetsuppgifter spelar sin roll för det sammanlagda produktionsresultatet och det ska avspeglas i både löne- och anställningsvillkor.

Hela produktionslivet ska byggas upp för att ta tillvara idériedom och självständighet från alla verksamma, både anställda och företagare. Reglerna för företagsamheten ska vara tydliga och överskådliga. Forsknings- och utvecklingsarbete ska stimuleras. Nyföretagande och entreprenörskap ska främjas och kooperativ företagsamhet ska stimuleras. En effektiv konkurrenslagstiftning ska motverka monopol och koncentration.

Starka fackliga organisationer är nödvändiga för att hävda de anställdas gemensamma intressen vad gäller löner, arbetsmiljö, arbetstider och anställningsvillkor. Detta är självklara avtalsfrågor mellan lika berättigade parter på arbetsmarknaden.

Kollektivavtal är också en nödvändig förutsättning för legitimiteten i arbetslivets spelregler och för arbetsfreden. En stark arbetsrättslig lagstiftning behövs som skydd för de anställda.

Skattesystemet ska bidra till ett väl fungerande näringsliv och till en rättvis fördelning av de resurser produktionslivet skapar. Det ska utformas så att det premierar sunda ekonomiska beteenden, samtidigt som det tryggar möjligheterna att finansiera viktiga välfärdstjänster. Enkelhet och tydlighet i regelverket, likformighet och breda skattebaser är grundläggande principer. De sammantagna effekterna av skatte-, avgifts- och bidragsregler får inte ge upphov till marginaleffekter, som kan påverka arbete och företagande negativt.

Ett arbetsliv som tar tillvara kompetensen hos alla arbetande måste ta hänsyn till människors olika förutsättningar och olika livssituationer. De som har barn måste kunna kombinera familje- och yrkesliv. De som närmar sig pensionsåldern måste kunna gå ner i arbetstid eller övergå till mindre betungande arbetsuppgifter, om de känner att orken minskar. Tekniska möjligheter att anpassa arbetsplatserna till människor med funktionshinder ska tas till vara fullt ut.

Allt detta bidrar till både bättre livskvalitet för de anställda och större effektivitet hos företagen, genom att den kombinerar de anställdas behov med det moderna arbetslivets krav på varierad personal- och tidsanvändning. Den sorts flexibilitet som innebär att de anställda tar hela kostnaden i form av otrygga och osäkra anställningsvillkor är däremot oförsvarlig.

Diskriminering och fördomar, som

innebär att kompetens och arbetsvilja hos vissa människor undervärderas eller alls inte tas tillvara är ett oacceptabelt slöseri med mänskliga resurser, som kraftfullt ska motverkas. Att människor som vill och kan arbeta sorteras bort och nedvärderas av arbetsmarknaden är en kränkning av människors värde och en tung orsak till sociala orättvisor.

Alla ska ha rätt till inflytande över sin arbetstid. Vi vill förkorta arbetstiden i former som ökar detta det egna inflytandet. Målet är en arbetstid, som motsvarar trettio timmars arbetsvecka.

Alla invånare i landet har gemensamt intresse av att hela landet kan leva och utvecklas. En jämn regional utveckling ger fler jobb, den tar bättre tillvara landets olika resurser och betyder därmed att större resurser skapas för den gemensamma välfärden. En ojämnt fördelad tillväxt å andra sidan skapar överhettingsproblem i vissa regioner och stagnationsproblem i andra. Båda delarna betyder sämre resursutnyttjande och högre kostnader för hela samhället. Alla regioner ska därför ge goda möjligheter för arbete, företagande och studier och erbjuda goda levnadsvillkor för sina invånare.

Flera faktorer i den moderna ekonomin ökar möjligheterna att sprida tillväxten över hela landet och ger många regioner nya möjligheter att växa ekonomiskt. Den moderna informationstekniken minskar betydelsen av geografiskt läge. Omställningen till ekologisk uthållig utveckling bygger bland annat på en ökad användning av resurser som finns utanför de stora tätorterna, som skog och grödor. Turistnäringens ökande betydelse skapar

många nya jobb. Allt detta innebär nya möjligheter att skapa större och mer varierade arbetsmarknader i alla regioner. En förutsättning är transport- och kommunikationssystem, som binder ihop olika orter inom en region till en gemensam arbetsmarknad och möjliggör smidiga förbindelser med andra regioner.

Att skapa och upprätthålla de grundläggande förutsättningarna för tillväxt som ligger i en väl utbyggd infrastruktur och en jämn spridning av kunskapscentra över hela landet är ett nationellt ansvar. Den regionala tillväxtpolitiken måste bygga på och vidareutveckla de olika regionernas egna förutsättningar, något som förutsätter stor frihet för de olika regionerna att utveckla sina egna lösningar och möjlighet att vidareförädla sina egna naturtillgångar. Fungerande lokala och regionala nätverk är viktiga för företagande och arbetsmarknad. Kooperationen och andra aktörer inom den sociala ekonomin har en viktig roll för den regionala tillväxten och ska stödjas.

DET GRÖNA FOLKHEMMET

En klok hushållning med jordens resurser är förutsättningen för mänsklighetens framtid. Den ekonomiska utvecklingen måste vara i samklang med det ekologiskt hållbara, om också kommande generationer ska få leva i en värld med frisk luft och rena vatten, naturligt klimat och biologisk artrikedom. Men naturtillgångar och ekosystem utnyttjas i dag över gränsen för det långsiktigt hållbara, och om denna utveckling inte kan brytas hotar ekologisk kollaps. Den nödvändiga omställningen

till ekologiskt hållbar utveckling är ett ansvar för hela världssamfundet, och en uppgift för socialdemokratien att verka för i alla internationella sammanhang. Det övergripande kravet är att ställa om produktionsliv, energisystem och transportsystem i resurssnål och resurseffektiv riktning, i former som är förenliga med kraven på social rättvisa. Det förutsätter mycket kraftiga minskningar av dagens resursförbrukning, något som kräver förändringar i både produktions- och konsumtionsmönster. Det kräver en ny syn på ekonomisk rationalitet, nya linjer i samhällsplaneringen och ett individuellt ansvar för den egna resursförbrukningen.

Hänsynen till miljöns krav måste byggas in i produktionsprocesserna redan från början. Naturtillgångarna måste användas mer effektivt. Energiproduktionen måste ställas om. Den biologiska mångfalden måste skyddas. Jordbrukspolitiken ska utformas för att tillgodose kraven på ekologisk uthålligt åkerbruk och säkra livsmedel, och på en etisk djurhållning där djur får leva enligt naturliga betingelser och skyddas mot smärta och lidande. Transportsystemen ska läggas om i riktning mot mer kollektivtrafik samtidigt som det krävs satsningar på att utveckla bränslesnåla motorer, alternativa drivmedel och bättre reningsteknik. Att minska utsläppen av klimatpåverkande gaser är en högprioriterad uppgift. All miljöpåverkan i form av utsläpp och avfallsprodukter ska minimeras så långt det över huvud taget är möjligt.

Det svenska näringslivets styrka är beroende av tillgången till energi, och Sveriges geografiska läge innebär att mycket energi behövs för uppvärmning,

belysning och transporter. Men ekologiska hänsyn sätter en gräns för det möjliga uttaget av energi. Kärnkraften ska avvecklas, samtidigt som användningen av fossila bränslen måste minska. Dessa olika mål förutsätter både satsningar på att utveckla alternativa energislag och satsningar på mer effektiva metoder att använda energi, för att minska den totala förbrukningen. Mer energisnåla produktionsprocesser måste utvecklas liksom mer energieffektiv uppvärmning av lokaler och bostäder.

Omställningen till en ekologiskt hållbar utveckling är en stark drivkraft också för ekonomisk tillväxt, eftersom den skapar efterfrågan på resurssnål teknik, på nya miljöanpassade fordon och transportlösningar och nya former för energiproduktion. Ombyggnad och nybyggnad av bostäder och arbetsplatser fordrar lösningar för ekologisk hållbarhet. Allt detta kräver en strategisk miljöpolitik, som binder ihop ekonomisk, social och ekologisk utveckling, och som driver på det praktiska utvecklingsarbetet i företagen. Forskningssatsningar, lagstiftning och olika ekonomiska styrmedel är de viktigaste instrumenten för detta.

Internationellt samarbete är nödvändigt för att ge miljöpolitiken genomslag. Detta samarbetet innefattar ett ansvar för den rika världen att ge de fattiga länderna tillgång till ny miljövänlig teknik, såväl inom jordbruket som industrin. De rika länderna, som är de största resursförbrukarna, har samtidigt ansvar för att tydligt lägga om sina produktions- och konsumtionsmönster.

Kunskap och kultur är verktyg för människors personliga frihet och växande likaväl som för samhällets utveckling och för ekonomisk tillväxt och välfärd. Kunskap och kultur ger människor möjlighet att växa och vidga sina perspektiv, frigör människors tankar och människors skapande förmåga. Denna frigörande förmåga är en avgörande motvikt mot ekonomiska och sociala eliters strävan att ta makten över tanken.

Att ge alla möjlighet och förutsättningar till kunskap är centralt för att bryta klassmönstren. Kunskap och kompetens blir allt mer de arbetsredskap, som bestämmer den enskildes möjligheter i arbetslivet. Stora skillnader i tillgång till dessa redskap ökar klyftorna i arbetslivet och därmed i samhället. En hög kunskaps- och kompetensnivå hos alla i arbetslivet innebär däremot att de klassmönster som skapas av produktionslivet förändras. Hög kompetens hos alla i arbetslivet ökar samtidigt styrkan och slagkraften i produktionslivet, och det innebär ökade resurser för välfärden.

Den nya produktionsordning som växer fram bygger i mycket på hanteringen av information. Informationsflödena har aldrig varit så omfattande som idag, och den moderna informationstekniken betyder en verklig demokratisering av tillgången till kunskap. Men den makt som kunskaper ger handlar inte bara om tillgång till information utan lika mycket om förmåga att tolka informationen. All kunskapsförmedling måste bygga på respekt för fakta, men den måste också ge alla redskapen att självständigt tolka och värdera

information, se sociala sammanhang och skilja mellan fakta och värderingar. Först då kan man tala om en verklig demokratisering av kunskapen.

Socialdemokratins uppgift är nu att skapa ett verkligt kunskapssamhälle, byggt på både bildning och utbildning, öppet och tillgängligt för alla på likvärdiga villkor.

En bred utbildnings- och bildningssektor kräver aktiva samhällsinsatser. Det handlar om ett ansvar för att det finns lokaler, personal och teknisk infrastruktur som alla har tillgång till. Det handlar om ett ansvar för att utbildnings- och bildningssektorn förmedlar såväl faktakunskaper som träning i att självständigt tolka och hantera kunskaper. Bildnings- och utbildningssektorn ska ge alla barn och ungdomar faktiska möjligheter att ta till sig de kunskaper skolan förmedlar. Den ska ge alla vuxna faktiska möjligheter att vidareutveckla kunskaper och kompetens, både som breddning och fördjupning av yrkeskunskaper och som fritt bildnings-sökande. Den ska ge alla möjlighet till egna skapande aktiviteter och möjlighet att ta del av professionella verk inom kulturens olika arenor.

DET LIVSLÅNGA LÄRANDET Hög kvalitet är det grundläggande kravet på all utbildning. Det förutsätter en god lärarutbildning. Det förutsätter pedagogisk forskning för att ständigt utveckla undervisningsmetoderna.

Undervisningens kvalitet beror också av skolans arbetsmiljö och av en arbetsorganisation och personalledning som tar tillvara lärares kompetens och kunnande. Elever – barn likaväl som vuxna studerande – ska ha samma rätt som alla andra arbet-

ande till trygga arbetsmiljöer och inflytande över det egna arbetet. Lärande är en process som i hög grad förutsätter medverkan och engagemang från den som ska lära sig. Undervisning är ett lagarbete, som ska bygga på respekt både för lärarens kunskapsstimulerande roll och för de studerandes vilja och förmåga till ansvar för det egna lärandet.

För barnens skull är det viktigt att ha ett helhetsperspektiv på hela barn och ungdomstiden. Därför måste samarbete och utbyte mellan skolformer och stadier utvecklas. Vägen genom grundskola och gymnasieskola kan se olika ut beroende på förutsättningar och behov. Den stadielösa skolan är målet.

Lärande och tänkande är individuella processer. Men intresset och möjligheten att skaffa sig kunskaper beror i mycket av sociala och kulturella faktorer. Alla har i dag samma rätt till utbildning och samma formella möjligheter att få den, men de reala möjligheterna är alltjämt socialt bundna. Därför måste man ställa höga krav på hela utbildningssektorn att arbeta så brett och med så varierade metoder att de sociala och könsbundna mönstren bryts. Detta kräver också studiemiljöer fria från mobbing, från könstrakasserier och från rasism och främlingsfientlighet. Skola och högskola ska arbeta i samspel med det omgivande samhället och arbetslivet. Den sammanhållna skolan, där barn ur olika miljöer och olika bakgrund möts i gemensamt arbete, är viktig för att motverka segregation.

När de går ut grundskolan ska alla elever ha nått läroplanens mål. Gymnasieskolan ska ge möjlighet att välja studieinriktning efter eget intresse, men samtidigt

ge alla den kärna av fördjupade ämneskunskaper som behövs för att möta kraven i dagens samhälls- och arbetsliv. Minst hälften av en årskull bör gå vidare till högskoleutbildning. Den sociala snedrekryteringen måste brytas liksom den könsmissigt och etniskt sneda rekryteringen till forskarutbildningen.

Förskolan – där barn får lov att vara barn – bildar grunden för det livslånga lärandet och ska ses som en del av den generella välfärdspolitik på samma sätt som skolan. Grundskola och gymnasieskola ska vara avgiftsfria liksom all högskoleutbildning i samhällelig regi. Långsiktigt ska detta även gälla förskolan.

Dagens snabba tillväxt av kunskaper innebär att utbildning inte bara kan förläggas till uppväxtåren. Lärandet blir en livslång process, där perioder av yrkesarbete växlar med studieperioder. Utbildningssektorn och studiefinansierings-systemet måste anpassas för detta, så att människor ges förutsättningar till kontinuerliga livsval. Vuxna, som återvänder till utbildning är i andra livssituationer än ungdomar, som fortsätter studera direkt efter ungdomsskolan. Därför måste det finnas möjlighet att studera i olika takt, att kombinera studier och förvärvsarbete, och att använda sig av informationsteknikens möjligheter till utbildning på distans.

Alla vuxna, inom alla delar av arbetslivet, ska ha möjlighet till fort- och vidareutbildning. Särskild uppmärksamhet ska ägnas de med kort grundutbildning. Det behövs utvidgade och förstärkta former för vuxenutbildning, kompetensutveckling och kvalificerad yrkesutbildning. Högskolan, arbetsmarknadsutbildningen

och folkbildningsarbetet är alla betydelsefulla för detta.

Forskningen utgör grunden för kunskapsutvecklingen i både samhälle och arbetsliv. För att upprätthålla och stärka Sveriges ställning som ledande kunskapsnation krävs stora insatser från både staten och näringslivet. Statens särskilda ansvar är att garantera forskningens frihet och den grundforskning, som styrs av forskarna själva. Tvär- och mångvetenskaplig forskning bör stimuleras och kontaktytorna mellan teknisk och humanistisk forskning breddas.

Det svenska näringslivet satsar stora resurser på tillämpad forskning. Samarbetet mellan forskningen inom högskolan och inom näringslivet ska breddas. Också små och medelstora företag måste kunna delta och framför allt bli delaktiga av forsknings- och utvecklingsarbetets resultat.

KULTUR Kultur rymmer många dimensioner, som inte får ställas mot varandra. Den rymmer både det ljusa och lätta och det tunga och svåra. Kultur ställer krav på eget tänkande och eget engagemang, men ger också möjlighet till avkoppling och förströelse. Kultur ger människor möjlighet att gå utanför den egna vardagen, men den får aldrig upphöjas till något ovanför det vanliga livet. Kulturens värden får inte definieras av begränsade elitgrupper och bli en mur mot alla dem som inte behärskar dess etablerade uttryck. Då ställs alltför många utanför, och därmed förlorar också kulturen sin kraft och dynamik.

Att göra alla delaktiga i det som är kulturlivets kärna – möjligheten att frigöra

den egna tankens kraft – är en central uppgift för demokratin, när en växande kommersiell styrning av media och informationsförmedling hotar att leda till likriktning och tankens begränsning.

Alla, barn och vuxna, ska ha rätt till de värden kulturen ger, i alla delar av landet. Kulturen ger livskvalitet och är ett kitt som svetsar samman människor från olika generationer och länder. Kulturen har kraft att hålla samman hembygden och är därmed en viktig faktor för regional utveckling och tillväxt. Kulturpolitiken ska utformas för att ge breda möjligheter till eget kulturskapande och bildningssträvanden, samtidigt som den stöder ett professionellt kulturliv av hög konstnärlig kvalitet.

Kulturen måste ha mötesplatser för samtal och reflexion utan ekonomiska avkastningskrav och utan den styrning, som sådana krav alltid medför. Biblioteken ska vara avgiftsfria. Samlingslokaler för föreningsliv, bildningssökande och kulturskapande ska stå öppna för alla på rimliga villkor. Institutioner för det professionella kulturlivet som teatrar och museer, ska finnas över hela landet.

Kulturinstitutionerna och kulturlivet måste spegla den kulturella mångfalden i dagens Sverige, samtidigt som vårt historiska kulturarv ska värdas. I detta ska också ingå att hävda och stödja nationella minoriteters möjligheter att behålla och utveckla det egna språket och kulturen.

Musikskolor och kulturskolor ska vara tillgängliga för alla barn.

INTERNATIONALISMEN Krav som frihet och jämlikhet känner inga nationella eller

etniska gränser. Uppdraget att verka för de mänskliga rättigheterna är lika självklart på den internationella arenan som här hemma. Solidariteten med dem som står upp för dessa värden är lika stark i den internationella politiken som den nationella. Den unga arbetarrörelsen såg sig redan från början som en del i ett större internationellt sammanhang. Dagens socialdemokrati är lika självklart förenad med alla de krafter som världen över är engagerade i arbetet för fred, demokrati och mänskliga rättigheter.

Freds- och solidaritetsfrågorna är grundläggande för vårt internationella engagemang. Fred är förutsättningen för all utveckling. En rättvis fördelning av jordens tillgångar med lika möjligheter till välfärd och växande för jordens alla invånare är målet, som samtidigt är den nödvändiga förutsättningen för en varaktig fred.

Men dagens internationalisering lägger nya dimensioner till dessa klassiska frågor för mellanfolkligt samarbete. Dagens internationalisering förändrar hela samhällsmönster och griper in i människors vardag, påverkar tänkande och värderingar, skapar nya vägar för produktion och konsumtion och nya vägar för kunskaps-spridning, för kultur och politiskt arbete.

Nationalstatens och därmed politikens roll förändras av detta skeende. Nationalstatens räckvidd är inte alltid tillräcklig för att hävda traditionellt inrikespolitiska mål som hög sysselsättning eller brottsbekämpning. Miljöfrågorna är globala. Att minska utsläppen av klimatpåverkande växthusgaser eller att avvärja hoten mot den biologiska mångfalden är utmaningar som bara kan mötas genom internationellt samarbete.

Detta samarbete nationerna emellan förstärker politikens handlingskraft även på hemmaplan eftersom möjligheterna att nå de resultat man strävar efter ökar betydligt. Socialdemokratin har alltid varit engagerad i internationellt samarbete, på global nivå, på europeisk nivå och inom Norden. Vi vill stärka och vidareutveckla detta samarbete.

Men internationaliseringen har också gett många en känsla av att de politiska besluten flyttat för långt bort och att demokratin därmed har försvagats. Ur detta växer ibland föreställningen att lösningen på internationaliseringens problem är att dra sig ur det internationella samarbetet. Men nationell isolationism löser inte de problem som följer av nationalstatens minskade räckvidd. Den blir bara ett hinder för att dra nytta av internationaliseringens möjligheter: den styrka ett gemensamt agerande ger åt både den nationella politiken och det globala solidaritets- och utvecklingsarbetet.

I dagens alltmer gränslösa värld är arbetet inom länder sammanflätat med arbetet mellan länder. De internationella och de nationella frågorna går samman, gränserna mellan inrikespolitik och utrikespolitik tonar bort. Sverige är en naturlig och integrerad del av den internationella gemenskapen. Sverige finns i världen, och världen finns i Sverige.

DEN EUROPEISKA UNIONEN Samarbetet inom EU är en utlöpare av det nationella politiska arbetet i kommuner, i regionala organ och i riksdagen. Detta samarbete ökar möjligheterna att hävda centrala politiska mål som full sysselsättning, ekolo-

giskt uthållig utveckling och hållbara skattebaser. Samarbetet innebär också nya möjligheter för Europas medborgare till nära och täta kontakter genom studier, arbete, resor och samverkan och erfarenhetsutbyte mellan nationer, regioner, kommuner, föreningar och intressegrupper.

EU har utvecklats till en starkt sammanhållande kraft på en kontinent, som under sekler plågats av återkommande krig länderna mellan. Denna nya mentalitet av samarbete och vilja till samförståndslösningar som skapats genom EU är i sig själv en omistlig faktor för en fortsatt positiv utveckling i Europa. Målet för socialdemokratin är ett fredens och samarbetets Europa. Avgörande för detta är att EU öppnar sig för de länder som vill bli medlemmar i unionen och därmed helar denna vår alltför länge delade kontinent.

Socialdemokratin ska fortsätta att inom EU driva åtgärderna för en europeisk politik för full sysselsättning som bygger på respekt för löntagarnas rättigheter och förhindrar social dumping. Treparsamverkan mellan EU-kommissionen och arbetsmarknadens parter ska utvecklas och de fackliga organisationerna få rätt att agera gränsöverskridande. Vi vill inom unionen verka för demokratisk socialism och för blandekonomi.

Som ett led i omställningen till ekologiskt hållbar utveckling och i arbetet med att minska de rika ländernas resursförbrukning måste EUS miljöpolitik ytterligare utvecklas. Skärpta krav vad gäller miljöpåverkande utsläpp, gemensamma minimivärden för energibesparing och gemensam finansiering av miljöinvesteringar hör dit. Dit hör också en omlägg-

ning av jordbrukspolitiken.

Konsumentperspektivet, inte producentintresset, ska vara utgångspunkten för en politik där säkra livsmedel, miljöhänsyn och goda livsvillkor för djuren är grundprinciper. Konsumentintresset ska över huvud taget ges ökad tyngd inom EU-arbetet.

EUS måste förbättra sin förmåga att förebygga och hantera kriser, i nära samarbete med FN. EU måste bli pådrivande i det internationella solidaritetsarbetet, både genom att utveckla sitt eget bistånd till fattiga länder och genom att avskaffa sina egna handelshinder mot fattiga länder. EU måste ta ett gemensamt ansvar för asyl- och migrationsfrågorna. Flyktingpolitiken ska garantera skydd för alla som flyr undan förföljelse, krig eller miljökatastrofer. Alla som söker skydd mot detta inom EU ska garanteras likvärdig behandling enligt solidaritetens och humanitetens principer.

EU spelar en stor roll i det europeiska arbetet för ökad jämställdhet som pådrivare av det nationella lagstiftningsarbetet och för opinionsbildningen. EU måste på samma sätt bli pådrivande i frågan om barns rättigheter. Samordnade europeiska åtgärder krävs mot den växande kvinnohandeln till sexindustrin, där fattiga exploateras i närmast slavliknande förhållanden. Den gränsöverskridande brottsligheten är ett gemensamt problem för EUS medlemmar, och kräver ett utbyggt samarbete.

EU kan som organisation varken kopiera arbetsformerna från andra internationella organisationer eller från nationalstaterna. EU måste utveckla egna och nya arbets-

former för att på en gång möta kraven på demokratisk förankring i medlemsländerna, en ökad insyn för medborgarna i beslutsprocesserna och politisk slagkraft i de gemensamma åtaganden. Att utveckla dessa former är en viktig del av socialdemokratins EU-engagemang.

De enskilda medlemsländerna ska vara basen för demokratin inom EU. EUS demokratiska legitimitet måste byggas upp i medlemsländerna genom att EU-frågorna hela tiden integreras i det politiska arbetet där, och genom att de förtroendevalda i Europaparlamentet och de nationella företrädarna i ministerrådet har tydliga väljaruppdrag att agera ifrån.

Socialdemokratin vill arbeta för en ordning där EUS medlemsländer kan utvecklas efter sina egna förutsättningar, samtidigt som de nära samarbetar kring gemensamma syften. En flexibel organisation där samarbetet kan se olika ut inom olika områden, och där medlemsländerna kan samarbeta med varandra i skiftande konstellationer är det bästa svaret på behoven i en föränderlig värld. En uppdelning av organisationen i en permanent inre kärngrupp och en yttre grupp med lösare samarbetsformer ska undvikas.

Gemensamma åtaganden för EUS medlemsländer kan byggas på gemensam lagstiftning, men också på beslut om gemensamma mål, där medlemsstaterna är fria att välja sina egna vägar att nå målen.

SVENSK SÄKERHETSPOLITIK Svensk säkerhetspolitik har som syfte att bevara vårt lands fred och självständighet, att trygga stabiliteten i vårt närområde och bidra till att stärka internationell säkerhet.

Sverige ska vara militärt alliansfritt. Alliansfriheten är ett viktigt säkerhetspolitiskt verktyg. Sverige har valt att spela en aktiv roll som medlare, brobyggare och samtalspartner vid internationella konflikter inom ramen för FN. Alliansfriheten ger oss handlingsfrihet att driva en självständig politik i krislägen och också i frågor som nedrustning och kärnvapenutveckling. Som militärt alliansfria kan vi välja att ställa oss neutrala i en eventuell krigssituation.

I Europa är det stora hotet mot säkerheten inte längre krig mellan nationer. Hoten är av annat slag: konflikter inom nationer, övergrepp mot de mänskliga rättigheterna, terrorism och våld mot demokratiska institutioner, störningar av infrastruktur som el och tele. Dessa hot går över nationsgränserna. Det kräver en bredare säkerhetspolitisk ansats, grundat på internationellt samarbete med andra förtecken än militära.

FRIHANDEL Frihandel är ett av de viktigaste instrumenten för att främja en global ekonomisk utveckling, men det förutsätter rättvisa spelregler i det internationella handelssystemet. Handelsavtalen får inte bli verktyg för starka kapitalintressen gentemot fattiga länder och inte heller för att utestänga fattiga länder från den rika världens marknader.

De internationella handelsavtalen måste stämma överens med de internationella miljöavtalen. De måste likaså samordnas med de internationella avtalen om arbetsmiljö och löntagares rättigheter. Världshandelsorganisationen (WTO) måste bli en organisation som främjar en

global utveckling för ekonomisk tillväxt och social rättvisa.

Sociala klausuler i handelsavtalen har ibland tolkats som utvecklingshämmande, men att acceptera produktionsformer som skadar människor och miljö leder inte till någon långsiktigt hållbar utveckling. Hållbar utveckling förutsätter i både fattiga och rika länder säkra arbetsmiljöer, rimliga arbetstider och hushållning med naturtillgångar. Internationella regler om miljö och arbetsliv är ett stöd för de fattiga länder som själva kan ha svårt att hävda sådana krav mot utländska investerare.

I utbyte mot dessa socialklausuler måste de rika länderna riva sina egna handels hinder mot de fattiga. Frihandelsavtalen måste vidgas till att omfatta alla typer av produkter, inte bara den typ av industrivaror där tillverkningen domineras av de rika länderna. En sådan utvidgning av frihandeln kräver reformering av jordbrukspolitiken i industriländerna.

MOTVIKTER MOT DET INTERNATIONELLA KAPITALET Politisk och facklig organisering har alltid varit effektiva vapen mot kapitalintressena. Motvikterna till dagens globala kapitalism ligger i ett medvetet, samordnat politiskt och fackligt arbete.

I samverkan med närstående partier och organisationer ska socialdemokratin i EU och i olika internationella organisationer arbeta för ett globalt ekonomiskt regelverk som bygger på social rättvisa, respekt för demokratin och hänsyn till miljön. Frihandelsavtalen, de internationella miljöavtalen och konventionerna om löntagares rättigheter är viktiga

instrument. Det krävs avtal som hindrar social dumping, exempelvis om minimivärden för arbetsrätt och företagsbeskattning. En central uppgift är att utveckla instrument som ökar stabiliteten i de internationella finanssystemen.

Det krävs också utbyggt fackligt samarbete över gränserna och inom de stora transnationella företagen. Facklig organisering i de fattiga länderna ska stödjas.

Det finns internationella konventioner och så kallade etiska uppförandekoder för företagens agerande, som kan vara viktiga motvikt till kortsiktiga avkastningskrav, om de kan fås att fungera också i praktiken. Aktiva konsumentreaktioner mot företag som bryter mot reglerna kan påtagligt bidra till detta, eftersom företagen är sårbara för även begränsade konsumentrörelser. För en sådan konsumentbevakning och sådana konsumentreaktioner spelar nya och gamla folkrörelser en viktig roll. En mer systematiserad bevakning av de transnationella företagen och en samordning mellan fackliga aktioner och konsumentaktioner ska eftersträvas. Också detta kräver samarbete mellan arbetarrörelsen i olika länder.

FREDS- OCH SOLIDARITETSARBETE Kapprustningsspiralen från det kalla kriget har brutits och nedrustningsarbetet gjort viktiga framsteg. Ännu återstår dock att nå målet om en fullständig avveckling av kärnvapnen och andra massförstörelsevapen. Risken att sådana vapen utvecklas av djupt odemokratiska regimer eller terrorgrupper, som ställer sig utanför alla internationella avtal, kräver särskilda

åtgärder från världssamfundet. Det gör också kampen mot den illegala vapenhandeln. Nedrustningsarbetet är alltså en grunduppgift i det internationella samarbetet.

Ingen stat eller terrorgrupp får med militär eller ekonomisk styrka tvinga andra stater till militär och politisk underordning. Nationernas suveräna rätt att avvisa sådana angrepp är ett grundvillkor för internationellt samarbete mellan lika berättigade parter. Men en lika nödvändig grund är respekten för de mänskliga rättigheterna. Enskilda människors rätt till liv i frihet och säkerhet måste alltid försvaras. Världssamfundet måste kunna reagera vid allvarliga hot mot befolkningsgrupper, även när hotet kommer från dem som behärskar statsapparaten. Varje form av terrorhandling, liksom organiserat våld riktat mot civilbefolkningen måste därför alltid kraftfullt avvisas.

Socialdemokratin vägrar acceptera att någon makt på grund av politiska och ekonomiska intressen, stödjer eller utför kränkningar av mänskliga rättigheter. För att åtnjuta respekt överallt måste samma måttstock gälla varhelst mänskliga rättigheter kränks.

I dagens värld är det ofta andra spänningar än de militära som skapar väpnade konflikter. Ekonomiska klyftor och etniska och sociala motsättningar utgör ett större hot mot freden, och de tar sig ofta uttryck i konflikter inom stater än mellan stater. Fattigdom skapar sociala motsättningar, motsättningarna leder till våld, och våldet till ökad fattigdom. Fattigdom och krig skapar på det sättet sina egna onda spiraler med ständigt stegrade över-

grepp mot mänskligt liv och mänskliga rättigheter. Ett långsiktigt fredsbevarande arbete måste inriktas på de underliggande sociala och ekonomiska faktorer, som skapar och underhåller våldet. Att bekämpa fattigdomen, stärka demokratin och bevara freden är mål som är sammanflätade med varandra.

Förenta Nationernas (FNs) möjligheter att ingripa i fredsbevarande syfte måste stärkas. FN måste utarbeta strategier för att tidigt kunna spåra hotande konflikter och kunna gå in och påverka dem. FN måste stärkas legalt genom att veto-rätten i säkerhetsrådet inskränks och genom att FN och FN-stadgan ska vara styrande för allt användande av militärt våld i internationella och nationella konflikter, praktiskt genom säkrande av tillgång till insatsstyrkor under FNs kommando.

FN måste samtidigt bli en central aktör i kampen för de mänskliga rättigheterna och i bekämpandet av fattigdomen, som står i fokus för solidaritetsarbetet när nu den koloniala frigörelseprocessen i huvudsak är avslutad. För att kunna fylla dessa roller måste FN reformera sin inre organisation. FN ska stödja och aktivt upprätthålla dialog med globala folkrörelser.

Fattigdom handlar om brist på grundläggande materiell försörjning men också om utsatthet för våld och rättsövergrepp, om brist på möjligheter att påverka sina egna dagliga villkor, om okunnighet, otrygghet och djupaste hopplöshet. Fattigdom är brist på resurser att förändra det egna livet, brist på förmåga att sköta sin kropp och sin hälsa och brist på möjligheter att ge sina barn en framtid.

Kampen mot fattigdomen är i djupaste mening en kamp för mänsklig värdighet och mänskliga rättigheter. Att bekämpa fattigdomen handlar om insatser på många olika plan i syfte att stärka människors och nationers förmåga till egen försörjning och egen utveckling.

De fattiga ländernas utveckling är ett gemensamt intresse för både den rika och den fattiga delen av världen. Ekonomiska organisationer som Världsbanken och Internationella valutafonden måste innefatta social utveckling och social rättvisa i sina strategier. Biståndspolitik, handelspolitik och utländska investeringar ska samordnas. Sverige ska nå biståndsmålet en procent av nationalinkomsten.

Utvecklingssamarbetet måste bygga på de fattiga ländernas egna resurser. Viktiga insatser i utvecklingsarbetet är därför åtgärder som stödjer framväxten av demokratiska institutioner, och som stärker människors egna resurser genom åtgärder för bättre hälsa och utbildningsmöjligheter. Att bekämpa spridningen av livshotande sjukdomar som malaria och hiv-aids är ett ansvar för hela världssamfundet. Detta handlar om åtgärder inom

hälso- och sjukvården, om tillgång till effektiva mediciner och om att bryta okunskap och fördomar, som bidrar till sjukdomsspridningen.

En central del av detta arbete är att stärka kvinnornas ställning och förbättra barns uppväxtvillkor. Båda delarna kräver rätt och möjlighet till familjeplanering. Kvinnor måste få rätt till utbildning, rätt att bestämma över sin ekonomi och inte minst rätt att bestämma över sin kropp.

De rika länderna måste öppna sina marknader för utvecklingsländerna. Fattiga länder ska ha möjlighet till skuldavskrivning. De måste få del i den moderna informationstekniken och tillgång till miljövänlig och energisnål produktionsteknik. Samtidigt måste krav ställas på regeringarna i dessa länder att respektera de mänskliga rättigheterna och att följa demokratins spelregler. Förföljelser av oliktkänkande, inskränkningar i yttrandefriheten och organisationsfriheten kan aldrig accepteras, vare sig i fattiga eller rika länder.

Den demokratiska socialismens solidaritet omfattar alla länder. Dess mål är alla folks frihet, hela världens fred.